

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. Graversen.
Waisenhuspræsten
Enevold Ewald

WAJSENHUSPRÆSTEN

ENEVOLD EWALD

OG

- DEN PIETISTISKE BEVÆGELSE I -
KØBENHAVN I DET 18. AARHUNDREDE

VED

H. GRAVERSEN

UDGIVET

MED UNDERSTØTTELSE AF CARLSBERGFONDET

1 KOMMISSION HOS
KIRKELIG FORENING FOR DEN INDRE MISSION I DANMARK
THOR PONTOPPIDAN, SILOAM

Tidligere udkom:

H. GRAVERSEN:

Salmedigteren Hans Adolf
Brorson,

— Salmedigteren Thomas Kingo,

Af *Pressens Udtalelser* om „Thomas Kingo“ hidrættes:

Forf. har jo tidligere i Folkeoplysningens Skrifter givet en varm og livlig Skildring af H. A. Brorson som Præst, Biskop og Salmedigter. At han nu har givet os en god lille Bog om Kingo, vil mange være ham taknemmelig for. En ret omfattende Skildring af Kingos Liv og Personlighed er givet, men Hovedinteressen knytter sig til Belysningen af Kingos Salmer, hvilket er gjort med stor Kærlighed og fin Forstaaelse.

(»Kirken og Hjemmet«).

For dem, der vil vejledes til at skønne paa Storheden, Ejendommeligheden og Skønheden i Kingos Salmer, er her en rar Bog. De vil komme til at glemme Kingos vanskelige Sind over hans Samvittigheds dybe Klage og hans gudsbarnlige Hengivelse. Lidelsessalmerne, der er »mishandlede« i vor Kirkesalmebog, vil i deres ret fuldstændige Skikkelse i Slutningen af Bogen komme som en glædelig Nyhed for mange.

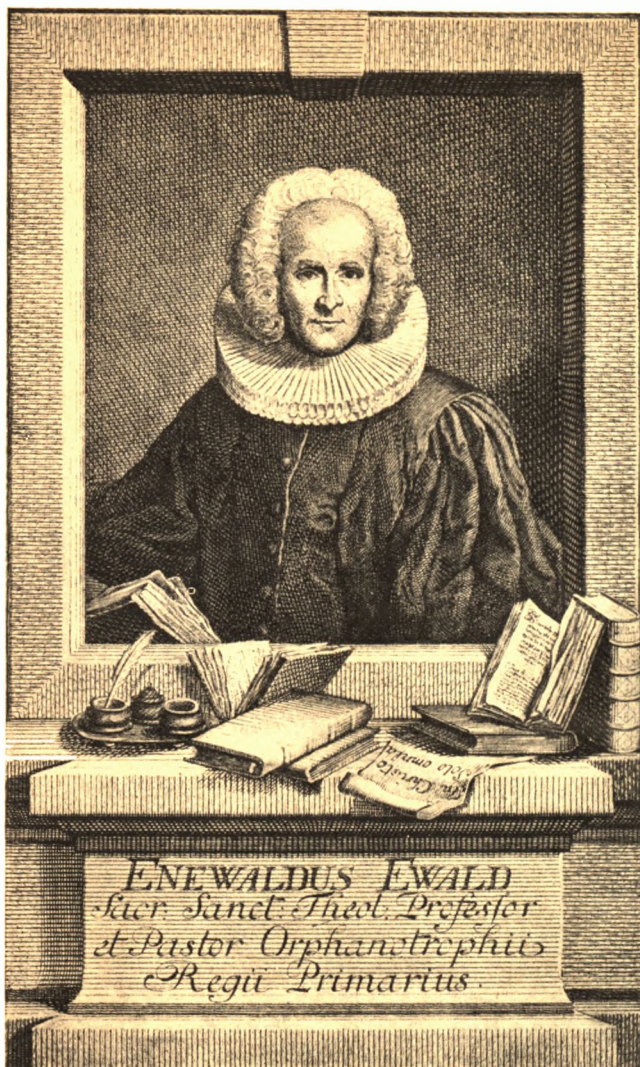
(»Vort Samfund«).

Bogens første Del giver et godt Indblik i den gamle Kirkesangers Liv og viser, hvorledes han kom til at synge Herrens Pris. Den anden Del er hans Salmer og Digtninger over Jesu Lidelse. Maatte denne Bog faa en god Modtagelse; den fortjener det.

(F. Beck i »Indre Missionstidende«).

»Det er den bedste, kønneste og dygtigste Behandling af Kingos mægtige Salmer, jeg har læst.«

(Johs. L. i »Esbjergposten«).

ENEWALDUS EWALD
Sacer. Sancti Theol. Professor
et Pastor Orphanotrophii
Regii Primarius.

WAJSENHUSPRÆSTEN

ENEVOLD EWALD

OG

- DEN PIETISTISKE BEVÆGELSE I -
KØBENHAVN I DET 18. AARHUNDREDE

VED

H. GRAVERSEN

UDGIVET

MED UNDERSTØTTELSE AF CARLSBERGFONDET

I KOMMISSION HOS
KIRKELIG FORENING, FOR DEN INDRE MISSION I DANMARK
THOR PONTOPPIDAN, SILOAM

Det grafiske Institut, Brolæggerstræde 11.

I.

Ewalds Ungdom og aandelige Udvikling.

Blandt de Sønderjyder, som i første Halvdel af det 18. Aarhundrede førte den pietistiske Fromhedsbevægelse til Gennembrud og derved bragte et nyt aandeligt Røre i den lutherske Kirke herhjemme, fortjener Waisenhuspræsten Enevold Ewald at nævnes i forreste Række, idet det blandt andet skyldtes hans Forkyndelse, at den nye Vækkelsesretning fik Indgang i selve Hovedstaden. En Skildring af E. Ewalds Virksomhed fører derfor ogsaa midt ind i det stærke Røre i hin Tid og giver et levende Billede af Bevægelsen i Kirkelivet. En yderligere Grund til at skænke netop Ewald en særlig Opmærksomhed ligger endvidere i, at en af hans Sønner var Digteren Joh. Ewald. En Fremstilling af Faderens Liv og Virken vil være den rette Baggrund for en Levnedstegning af selve Digteren.

Den nordlige Del af Sønderjylland har i Tidernes Løb fostret ikke faa betydelige Mænd, hvis Arbejde er kommet hele det danske Folk til Gode, og har saaledes givet et rigt Indskud i dansk Aandsliv. Ikke mindst i den pietistiske Tid var dette Tilfældet. Navnene Brorson (de tre Brødre), Hygum og Ewald, foruden enkelte andre, tegner for os Bannerførerne i den Tids aandelige Liv paa det kirkelige Omraade.

Enevold Ewalds Bedstefader hed Enevold Lavrentsen, var Præst i Bylderup i Sønderjylland, men menes at være født i Ribe, hvor han i 1627 blev Student ved Latinskolen. Han døde 1660. En Datter af ham var Moder til Præsten

Bertel Kr. Gødesen, der var Salmedigter og udgav en dansk Salmebog, som brugtes i Sønderjylland til op i det 19. Aarhundrede. Enevold Lavrentsens Søn Niels Enevoldsen blev Student fra Frederiksborg Skole og tog Eksamen ved Universitetet i København. Efter at være vendt tilbage til Sønderjylland blev han Kapellan hos en Slægtning, der var Præst i Højst, gift med Præstens Datter Mette Magdalene og blev Præstens Eftermand i Kaldet. Af hans talrige Børneflokk var Sønnen Enevold Ewald den, der førte Slægtens Traditioner videre ved at gaa over i Præstegerningen.*)

Det er, efter hvad man kan skønne, en rigt begavet og aandelig opvakt sønderjysk Præsteslægt, vi her føres ind i, som Brorsonslægten ægte dansk i sin Rod og alligevel stærkt paavirket af aandelige Strømninger syd fra. Det sidste kom særlig til at gøre sig gældende for Enevold Ewalds Vedkommende. *Enevold Ewald* var født 1696. Han blev først undervist hjemme af Faderen og sendtes derefter i Tønders Latinskole. Herfra blev han indskreven ved Universitetet i *Kiel*. Allerede fra Barndommen af var Ewald en meget from Natur og en søgende og granskende Aand. Inden sit 14. Aar havde han læst hele Bibelen igennem fire Gange. Meget i det læste forekom ham selvfølgelig ufattelig, men især glædede han sig over at læse de historiske Bøger, det andet skyndte han sig over for at komme til noget mere fornøjeligt, siger han i en Omtale af sin Barndom. Denne Kærlighed til Historien gav sig senere Udslag i hans Forfatterskab. En Frugt satte denne Bibellæsning hos ham, nemlig en Højagtelse og Ærbødighed for den hellige Skrift som den ufejlbarlige Rettesnor for Tro og for den Kristnes Liv. „Hvad iøvrigt mit Sind og Tilstand angaar, saa maa jeg til Guds Navns Pris bekende, at den gode Gud og Frelser fra min Ungdom af ofte kraftig har rørt mit Hjerte og søgt at bevæge og drage det til den sande Frygt og Lydighed, og at jeg efter den Kundskabs Maade, som jeg havde, ogsaa har søgt at rette mig efter det, som jeg troede at være Guds

*) A. D. Jørgensen: Joh. Ewald S. 4.

Vilje, og at komme overens med hans hellige Ords Lærdom endskønt under megen Skrøbelighed“*). Som en Yngling med et rigt bevæget Følelsesliv og med et stærkt udpræget religiøst Anlæg er det, at Ewald kommer til Kiel og senere til Jena. Her kom han ind i en aandelig Bevægelse, som bragte det, der spirede i ham, til fuld Udvikling.

Paa dette Tidspunkt var den *pietistiske* Strømning ved Speners og Franckes Virksomhed allerede forlængst stærkt udbredt over Tyskland ikke mindst ved de *gudelige Forsamlinger*, som Spener afholdt, og ved den Indflydelse, som Francke i Egenskab af theologisk Professor i Halle fik paa de studerende, som søgte dertil saa at sige fra alle lutheriske Lande. Mens den ortodokse Lutherdom var udsat for og efterhaanden i høj Grad var henfalden til at sætte den *rette Lære* som Kristendommens vigtigste Punkt, saa skelnede Pietisterne skarpt mellem den døde Tro — hvor Læren altsaa kunde være i sin mest eksemplariske Orden, og Mennesket dog leve i syndig Sikkerhed uden et dybere Gudsforhold — og saa den *levende Tro*, der bestod i *Hjærtets Hengivelse til Gud og Frelseren*, altsaa mere var en Følelses- end en Forstandssag og fremfor alt *en Viljessag*. Endvidere skelnede man mellem den vantro Verden, de Folk, som skønt døbte levede et verdsligt Liv og saa *den sande Menighed*, som bestod af de faa aandelig vakte. At udbrede denne sande Kirke ved at drage Sjælene til Frelseren blev Pietismens Maal, og den blev derfor en udpræget Vækkelsesretning. Og som saadan havde den utvivlsomt sin store Berettigelse og øvede en frugtbar Gerning. Men idet den saa afgjort lagde Hovedvægten paa Omvendelsen, som den kaldte „Genfødelse“, blev den fristet til at sætte selve Bekendelsen og Herrens Gerning ved Daab og Nadver i Skygge. Heri laa dens Svaghed. Det viste sig da ogsaa saavel i Tyskland som herhjemme, at kirkelig Separatisme og Sektvæsen, ja halvvejs Fornægtelse af de kristelige Trossandheder, let fremkom i Pietismens Kølvand, og skønt Pietismens bedste

*) E. Ewald: Fortale til »Den sande og salige Visdomskilde.«

Mænd stadig tog bestemt Afstand herfra, saa bidrog dette Forhold dog til at svække den Indflydelse, som denne aandelige Retning ellers vilde kunne have faaet.

Da vi véd, at Ewald har studeret i *Kiel*, maa det vel antages, at han her først er bleven gjort bekendt med Pietismen, der her havde en fremtrædende Repræsentant i Prof. Mühlius, der gjaldt for Overhoved for Pietisterne i Hertugdømmerne, forøvrigt en stridbar og yderliggaaende Natur. Det er dog som foran nævnt i Jena (ikke i Halle), at Enevold Ewald egentlig føres ind i den pietistiske Aandsretning. Om dette siger han selv: „Efterat der da var adskillige Forandringer forefaldne i mine Omstændigheder og min Tilstand, siden den Tid jeg først har talet om, førte den trofaste Guds Forsyn mig til Akademiet i Jena, et Sted, hvor jeg fandt en besynderlig god Lejlighed til at undervises og paamindes om den sande Kristendoms rette Art og Beskaffenhed og at *opvækkes til at indtræde paa denne den sande Kristendoms Vej og Bane*, dels ved min højt elskede, tro Lærer D. *Buddei* grundige Lærdoms-Undervisning og Formaning, som jeg havde Lejlighed saavel offentlig som privatium at blive delagtig i (han synes at have boet i Professorens Hus), dels ved Omgængelse med saadanne Personer, som alvorlig havde begyndt at indtræde paa samme Vej. Med disse sidste fandt jeg især Lejlighed dagligen at anstille en Slags Øvelse i den hellige Skriffs Betragtning, som vi begyndte med hverandre med det Forsæt derved fornemmelig at se paa vor egen Opbyggelse*. Han blev derved kraftig opvakt og overtalet til at tage den faste Beslutning herefter bestandig at holde fast ved den sande Kristendom*).

Man faar gennem dette et Indtryk af, hvor afgørende Opholdet i Jena har været for den unge Sønderjyde, og hvor meget han skylder den ovennævnte teologiske Professor Buddeus. Buddeus, der var født 1667, var da ogsaa en meget betydelig Mand. Han havde været Professor i Filosofi

*) E. Ewald i forannævnte Skrift.

ved Universitet i Halle og var nu Lærer i Teologi ved Jenas Universitet. Af de Ortodokse betegnedes han som Pietisternes Fader, og hans Ven Zinsendorf (Stifteren af Hernhutermenigheden) besang ham som „Himmelrigets Agent“. I Virkeligheden hørte han dog til den moderate Del af Pietisterne, indtog nærmest en mæglende Stilling og var en tolerant og frisindet Natur. Hans Værker vidnede om stor historisk Lærdom og om megen Skarpsindighed. Bl. a. skrev han en udførlig kristlig Ethik. Den opdukkende Wolffiske Filosofi (Forløberen for Rationalismen) havde i ham en skarp Modstander, hvorfor han ogsaa fra den Side blev betegnet som en „enfoldig Skalk og en Narrefilosof“. Det er denne Mand, som mere end nogen anden har præget Ewalds Aandsretning, og i Virkeligheden vil man ogsaa hos Ewald finde mange tilsvarende Træk.

Efter at have studeret nogle Aar i Jena drog Ewald til Halle for at lære Francke at kende; selv omtaler han dog ikke dette, saa det har ikke haft afgørende Indflydelse paa ham. Han var alt da ført ind paa „den sande Kristendom“s Bane. Ewald var en meget flittig Student. „Han viste en overordentlig stor Flid i sine Studeringer“, siger en Ven af ham, „det blev ham senere en aandelig Fornødenhed selv i de største Svagheder* *)).

Som nævnt var Ewald en granskende og søgende Natur, og skønt han nu var blevet grebet af den pietistiske Bevægelse, kom der dog senere atter Tider, hvor han blev hæftig angrebet af Tvivl om Bibelens Sandhed og guddommelige Inspiration. Han blev derved drevet til hjertelig Bøn og Paakaldelse om dog endelig at naa til en fast Overbevisning. Under dette fik han den Indskydelse atter at gennemlæse hele Bibelen for at se, om noget syntes ham upaalideligt. Hvis ikke, vilde han tage den som eneste Rettesnor for sit Liv. Skriften bestod Prøven, og fra nu af følte Ewald sig tryk; den var for ham den urokkelige Klippe. Hans Skrifter viser da ogsaa, at han har haft en enestaaende Kend-

*) Danske Saml.: IV. 85.

skab til Bibelen og en stadig brændende Trang til at meddele af dette rige Forraad til andre.

Fra Universitetet i Tyskland, som havde strakt sig over en længere Aarrække, vendte Ewald tilbage til Barndomsegnene, antagelig omkring 1718. Han begyndte nu, brændende i Aanden som han var, en Virksomhed som en Slags Fripræst med at holde gudelige Forsamlinger og med at prædike i Faderens Kirke. Ewald var en usædvanlig ildfuld og fængslende Prædikant; den stærke Følelse, som brændte i ham, og det rige Ordforraad af Bibelsprog, som stod til hans Raadighed, og i det hele det let forstaaelige og stærkt personlige Præg, der var over hans som andre Pietisters Tale, gjorde, at han hurtig vakte Opmærksomhed, fik „et stort Tilløb“ til sine Prædikener og Forsamlinger, og at en kraftig Vækkelse paa Tønderegnen blev Følgen deraf. Det er egentlig Ewald, som har ført Pietismen til Tønderegnen og givet Stødet til, at Brødrene Brorson fra Randrup sluttede sig til denne Aandsretning. Broder Brorson og Peder Jakobsen Hygum var dog allerede den Gang ved Kiels Universitet vundet for Pietismen, men havde ikke begyndt deres Virksomhed. Ogsaa en anden Form for den aandelige Undervisning var Ewald en Mester i, nemlig den saakaldte *Katekisation*, som var blevet stærkt paa Mode. Trods de lange, lærde Prædikener i Kirkerne raadede der dog hos en stor Del af Almuen den tykkeste Uvidenhed om de kristelige Grundsandheder — Skolegang havde der jo intet været af — det blev en af Pietismens betydningsfuldeste Op-gaver at oprette det forsømte paa dette Omraade og optage den kristelige Undervisning forfra og fra Grunden ved at sætte hele Menigheden saa at sige paa Skolebænken og gennem Samtale og Overhøring komme den enkelte i Tale. Ogsaa Skolevæsenet slog Pietismen kraftig til Lyd for og en alm. Skoleforordning blev Følgen.

Som Kateket var Ewald noget usædvanligt — hvilket alene er nok til at nedslaa den tidligere gængse Opfattelse, at han var en lærd Pedant, en saadan har netop ingen Gaver i den Retning. „Større Prædikant og Katekisor har Dan-

mark næppe nogensinde haft“, dette er en Vens Dom om Ewald, og vel at mærke en Ven, der godt kunde se Ewalds Fejl. Det er da ogsaa betegnende, at de første Skrifter, Ewald lod trykke (1720 og 1721 i Tønder) netop var Vejledninger ved Undervisning i Kristendom, altsaa Lærebøger, Katekismus-Forklaringer, hvori alle de kristelige Hovedlærdomme er bilagt med en stor Mængde Bibelsprog. „Den sande Kristendoms rette Grundvold i Guds og Jesu Kristi levende og saliggørende Kundskab til de enfoldige og Ungdommen af En, som *Elsker deres Salighed*“ lyder Titlen paa Ewalds første Bog, hvori den kristelige Tros Hovedpunkter er kort og letfattelig fremstillet og belyst med et overordentlig rigt Udvalg af Skriftsteder. Næste Aar fulgte Luthers Katekismus med Spørgsmaal og Svar, der indeholder de samme Ting, men i Spørgsmaalform; begge Bøger var bestemt til at bruges sammen.

Ewalds Virksomhed skabte som nævnt et stærkt Røre, ligesom Nikolai Brorsons i Bedsted, og begge Steder kaldtes Modstanden til Live. Ewalds egen Fader var forresten imod Sønnens Virksomhed, som han fandt gik for vidt. Men navnlig var det Superintendenten, (Biskoppen Clauson), der var en haard og fanatisk Modstander, ligesom ogsaa en Del af Egnens Præster var den unge Ewald uvenlig stemt. „Ewald kom dog vel igennem formedels sin Lærdom og sin Stilhed“, hedder det i en samtidig Beretning. Ewald var i Virkeligheden en Fredens Mand, personlig Strid og Kævl var ham alle Dage imod, og samtidig var han aabenbart sine Angribere fuldstændig overlegen i Lærdom og kristelig Forstaaelse. Ingen af dem kunde overbevise ham om nogen Vranglærdom. Hans brændende Nidkærhed for at vække de sovende Sjæle og oplyse de vankundige maatte de jo dog til syvende og sidst anerkende.

Et enkelt karakteristisk Træk fra den Forfølgelse, som Ewald var Genstand for, er opbevaret. Det viser, hvorledes Modstandere, i Mangel paa andet, greb til lave, personlige Angreb, men ogsaa, hvorledes det mislykkedes. I en Skrivelse fra 1726 erklærer Præsten i Møgeltønder, Joh. Hen-

ningsen, at hvad han i Møgeltønder Kirke (I) „har paa en vrang Beretning angrebet hæderlige og vellærde Studicus Mr. E. Ewald af Højst og Peder Andersens Datter af Sønderby, Gyde Petersdatter, skal være dødt og magtesløst.“ Ewald og vedkommende Pige, hvis Ære Præsten saa grovelig har krænket, er indvilget i at undlade at føre Sagen for Retten og nøjes med denne Erklæring, der til Vitterlighed er undertegnet af Nikolai Brorson, Ewalds gode Ven, og Jens Gregersen. Den Møgeltønder Præst erklærer endvidere, at han intet andet véd om Ewald og Pigen end „hvad godt, kristeligt, ærligt og berømmeligt er“. Og til Bevis paa det fuldbragte Forlig indbyder Præsten derefter Ewald til at prædike i Møgeltønder Kirke for at vise, at Ewalds Lærdom og Gudsfrøgt er ægte og paalidelig*). Det skulde ikke blive sidste Gang, at Enevold Ewald og de af ham vakte mødte denne grove Nedrakning og Forsøg paa at slæbe deres Ære gennem Snavset.

II.

Præst og Lærer ved Waisenhuset.

I 1727 aabnede der sig for Ewald Udsigt til en rig og betydelig Virksomhed i selve Hovedstaden, nemlig som Lærer ved det nyoprettede Waisenhus. Frederik d. 4., der i sine seneste Regeringsaar viste stor Omhu for Hedningemissionen og for Almueskolevæsenet hjemme i Landet, optog ogsaa — efter Pietisternes Forbillede — Omsorgen for forældreløse Børn og bestemte allerede 1720, at et Waisenhus skulde oprettes som Opdragelsesanstalt for disse Børn. Hittebørn skulde her „ubekendt“ kunne henbringes og fødes, og moderløse Børn opdrages. Kongen skænkede det ridderlige

*) Kirkehist. Saml. 4. R. 1. B. S. 661.

Akademis Bygning paa Nytorv til Foretagendet og henlagde til det forskellige betydelige Indtægter, fra 1721 til 1724 aarlig 60,000 Rdl. Ligeledes udstedtes Indbydelse til Private til at skænke Bidrag, og i de første Aar strømmede der rigelige Gaver ind, indtil 1740 ialt ca. 32,000 Rdl.*) Allerede i 1728 var man da ogsaa naaet saa vidt, at 100 Børn kunde for- sørges og opdrages i Stiftelsen. Drengene skulde oplæres i de almindelige Skolekundskaber, for at de kunde gøres dygtige til at tjene hos Kongens Embedsmænd, Købmænd og andre gode Folk. Pigerne skulde lære „at toe (vadske), spinde og sy, at koge Mad og lære andre for Kvindekønnet fornødne Egenskaber“ for at kunne tjene deres Brød. Endelig var der aabnet Adgang for alle og enhver, som ikke havde Raad til at faa deres Børn underviste, til at sende dem i en særlig Skole i Waisenhuset.

Som man ser, var dette et ret omfattende og et over- maade menneskekærligt og godt Foretagende, og det synes navnlig i de første Aar at være blevet ledet paa en ret heldig Maade men ogsaa med fast Haand, det var jo ofte vanartede Børn. Af den mellem Direktionen og de Elever, som var gaaet ud fra Waisenhuset, førte Korrespondance fremgaar det, at Stiftelsens opdragende Virksomhed har baaret god Frugt. Selv Ansøgninger fra Drengene, der midler- tidig var indsat i Børnehuset, er affattede i et godt Dansk og med en tydelig Haandskrift. Vi vil senere faa Lejlighed til at gengive et Par Breve fra Elever til E. Ewald.

Ewald blev 1727 udnævnt til Lærer ved Waisenhuset efter Anbefaling af senere Biskop Hersleb og maaske efter Anvisning af den yngre Prof. Francke i Halle. Til ham hen- vendte man sig nemlig gentagne Gange om gode Raad. f. E. fik man herfra en Apotheker anbefalet. Der var ialt ansat 4 Lærere, 3 for Drengene og 1 for Pigerne, og des- uden en Læremoder.

Ewald er den 15. Dec. 1727 blevet indskrevet blandt Studenterne ved Københavns Universitet. Han kaldes da

*) Om Waisenhuset se J. Eksner: „Waisenhuset“.

tidligere Borger ved Akademiet i Kiel. 22. Dec. 1727 tager han teologisk Eksamen med Karakter Laudabilis.*) Men da han allerede nævnes som „Kandidat i den hellige Tjeneste“ maa det forudsættes, at han enten i Kiel eller i Jena har taget en teologisk Eksamen. Ved hans Ansættelse siges det da ogsaa, at „han forhen er eksamineret af Dr. Clauson i Holsten“. To Maaneder efter sin Ansættelse blev Ewald tillige kaldet til Præst ved Waisenhuset. Han skulde som saadan prædike om Søndag Formiddag og katekisere om Eftermiddagen (dels paa Dansk, dels paa Tysk), endvidere føre Tilsyn med Lærernes Undervisning og Forhold, overvære Morgen- og Aftenandagt osv. Han fik saaledes den afgørende Ledelse. Som et Kuriosum kan nævnes, at det var befalet Jøderne at overvære Gudstjenesten i Waisenhuset, for at de kunde blive omvendte. Det faldt dog bort efter Branden.

Ifølge Timeplanen skulde Børnene vækkes om Sommeren Kl. 6 og om Vinteren Kl. 6¹/₂. Efter den fælles Andagt undervistes i Skolen til Kl. 10 og i Haandgerningsskolerne fra 10—12 og fra 2—4, endelig i Skolen fra 4—6¹/₂. Lørdag Eftermiddag maatte Børnene selv vælge Arbejde.

Ewald havde som nævnt en væsentlig Indflydelse paa Gerningen (dog ikke paa den økonomiske Ordning) ogsaa paa Ansættelsen af Lærere, og han havde samlet Folk om sig, der med sjælden Samvittighedsfuldhed og Iver gjorde deres Gerning, idet de næsten alle var grebne af den samme inderlige Religiositet som han selv.

At den kristelige Undervisning og Paavirkning vilde blive en væsentlig Side af Sagen, kunde man paa Forhaand vide, naar man kendte Ewalds tidligere Virksomhed. Gennem Katekisationerne og desuden gennem Konfirmationsforberedelsen havde han her rig Lejlighed til at varetage denne Del af Undervisningen. Det træffer sig saa heldigt, at Onevold Ewald selv har givet en Skildring af denne Side af Opdragelsen i et samtidig tysk Tidsskrift „Geistliche Fama“, der indeholdt Beretninger om religiøse Begivenheder i de

*) Eksamensprotokol paa Universitetsbiblioteket.

forskellige Lande *). Af denne hidtil upaaagtede Skildring skal vi gengive enkelte Hovedtræk. Ewald udtaler, at Gud tydelig har vist, at han vil lægge Velsignelse ind i Waisenhusets Gerning. „I Jan. 1728 døde en 10 Aars Pige, som paa sin Dødsseng talte meget om sin Længsel efter Frelseren. Efter den Tid har mange blandt Børnene givet Guds Aand Rum. Det mærkes paa de mange Taarer, de udgyder, naar jeg taler til dem, og paa den kendelige Forandring af deres Sind og ganske Væsen. Før var de vilde og ubændige, ja værre end de mest liderlige Børn fra Gaden; gennem Guds kraftig virkende Naadesord er de nu saa forandrede, at man ikke skulde tro, det var de samme Børn“. Under den store Ildebrand, der ogsaa lagde en Del af Waisenhuset i Aske, ytrede Børnenes Fromhed sig stærkt, de laa alle paa Knæ og bad, at Gud vilde redde Bygningen. „Gud hørte ogsaa deres Suk og bevarede en Del af Waisenhuset, saa at vi inden to Dage atter kunde vende hjem igen. Ewald skildrer nu sin første Konfirmationsundervisning (1728—29), saaledes: „Da jeg under Forberedelserne kom til det Punkt, at jeg skulde tale til dem om Deres Daabspagt, som de havde brudt, men som de nu atter skulde forny, gav Guds Naade, at dette gjorde et ekstraordinært Indtryk, saa at de 12 Børn, som jeg den Gang havde for mig fast i Taarer henflydede og i lang Tid intet kunde svare mig for deres Taarer. Gud gav ogsaa Naade til, at saadanne hjærtelige Bevægelser ikke saa snart ophørte, men altid blev kraftigere. Især da jeg havde vist dem, hvorledes de skulde prøve sig selv og deres Tilstand, saa gjorde de dette med ualmindelig Alvor. De holdt sig sammen mest to og to, gennemgik Budene, eksaminerede deres Tilstand med Hensyn til alle Dyder og Laster, og hvor de fandt, at de var afveget, bekendte de det, den ene for den anden, bad derefter til Gud for hinanden, bad ham for Jesu Skyld om Naade og om en sand Omvendelse. Efter den Tid tog de mere og mere deres Kristendom med Alvor og bad ofte sammen.

*) »Geistliche Fama« 1. Bind.

Da de offentlig blev fremstillet i Menigheden, skete det under stor Bevægelse, og da de fornyede deres Daabspagt, mærkede man hos dem dels Fryd, dels Frygt derved, at de gjorde deres Løfte paa den Maade, at en sagde, at han ved Guds Bistand vilde stræbe efter at holde sin Daabspagt, en anden, at han vilde gøre det ved Kristi Kraft, en anden vilde bede Gud sin Frelser om Bistand osv.* *) Ewald tilføjer dog, at de ikke alle var lige kraftig grebet af Troen, men ingen at dem var helt uden Sindsforandring. Senere er enkelte af dem falden tilbage i deres gamle Letsindighed. Ogsaa efter Konfirmationen er Forbindelsen vedligeholdet. Ofte er de i Fællesskab kommen til Ewald og har bedt ham om Trøst og Hjælp, naar de var stedt i Fristelse, og navnlig har de ønsket, at han skulde bede med dem.

Enkelte særlig opbyggelige Træk kunde der fortælles meget om — siger Ewald — men man har glædet sig inderligt over det og ikke tænkt paa at skrive det op.

Et Par Eksempler vil han dog fremdrage.

„Edda Frederica Wegner, som var den første, der kom ud herfra Hjemmet, kom ofte til mig og beklagede sin aandelige Tilstand, var bedrøvet over sin Synd og klagede over Anfægtelser, hvori jeg søgte at komme hende til Hjælp og navnlig henvise hende til Bønnen. Nu skete det, at hun — lige ved den Tid, da jeg havde faaet kgl. Permission for en kort Tid at rejse til min Hjemegn — maatte rejse fra Waisenhuset til en Frue i Jylland, der vilde tage hende i Tjeneste. Hun bad meget om at maatte blive til jeg kom tilbage, men da det ikke kunde ske, skønt jeg kom hjem to Dage efter hendes Afrejse, efterlod hun følgende Skrivelse til mig:

Hjærtenselskede Sjælesøger i Herren!

Jeg beder, at han ikke vil tage min Skrivelse ilde op. Jeg kan ikke lade være, men maa skrive, siden jeg ikke skal have den Ære at tale med ham mundtlig. Aarsagen er, at der fra Fru K. er kommet Bud, at jeg ikke længere

*) Konfirmationen har altsaa været i frivillig Brug, før den i 1736 blev lovbefalet.

maa tøve, men straks skal rejse. Jeg bad meget om at maatte blive, men det hjalp intet. Hvor mange Taarer, jeg har udgydt, er Gud bedst bekendt. Jeg kan vidne for Guds Ansigt, at mit Hjærte er uroligt og ikke vil lade sig trøste, før det har gode Efterretninger fra ham. Jeg gruer meget for denne onde Verden, som jeg skal igennem. Jeg kan ued Sandhed sige, at jeg ikke spørger efter, hvad jeg i Livet efter Guds Vilje skal lide. Vil han blot give mig et Hjærte, der er knyttet til ham, saa er jeg fornøjet, som Gud iøvrigt vil føje det for mig. Jeg beder ogsaa, at han (Ewald) ikke bekymrer sig paa mine Vegne, ti jeg vil ved Guds Kraft saaledes opføre mig, saa jeg kan bestaa paa hin Dag. Jeg takker for hans faderlige Forsorg, som han hidtil har baaret for mig og ønsker af Hjærtet, at Gud i Evighed aldrig vil tage sine Goder fra ham, men at Guds Ansigts Lys maa bestraale hans Hjærte og fylde ham med Fryd og Glæde. Da jeg paa Grund at Rejsen maa skrive kort, saa ønsker jeg over ham, alt hvad Gud véd, han trænger til Legem og Sjæl, og beder ham om ikke at glemme mig i hans Bønner. Gud ved, jeg aldrig vil glemme ham. O, vær saa god at skrive til mig, og er mit Forlangende ikke for stort, saa skriv snart. Nu ikke mere, men jeg ønsker, at Gud vil opfylde ham med Visdom, for at han kan meddele mine Medbrødre og Medsøstre i Kristus, dem jeg nu har forladt. For alle Ting, glem ikke at bære mig frem for Gud.

Jeg forbliver hans ydmygste

Tjenerinde til Døden

d. 11. Juni 1729.

Edda Frederica Wegner.

Hvor meget disse Forhold og denne Skrivelse gik mig til Hjærte, kan jeg ikke sige. Imidlertid skrev jeg ved første Lejlighed til hende og søgte at styrke hende gennem Formaninger, og gav hende efter hendes Forlangende nogle enkelte Regler, hvorefter hun kunde indrette sin Opførsel. Derpaa fik jeg følgende Skrivelse:

Ædle Hr. E.

Jesu Kristi Kraft og Naade vokse over Eder. Jeg takker ham hjærtelig for hans gode Skrivelse, som har frydet min Sjæl, saa ofte jeg læser den. Jeg lover ogsaa ved Jesu Naade og Kraft at efterleve den, saa meget det er muligt. Gud alene véd, jeg har megen Lyst til at frygte ham, dog

maa jeg klage med Pavlus, jeg elendige Menneske, hvem vil forløse mig fra dette Dødsens Legem. Ligeledes trøster jeg mig med Pavlus, at Guds Kraft i min Svaghed er mægtig. Hvad min Sjæls Tilstand angaar, da er det mit faste Forsæt, at om jeg ikke mere skal træffe ham i denne Verden, at jeg dog maa føre mit Liv saaledes, at vi med hinanden maa blive forsamlede i de evige Boliger. Gud tilgive dem, der forhindrede mig i at faa hans (Ewalds) Velsignelse med mig. Jeg beder, han ikke vil vente længe, før han tilskriver mig, ti min Sjæl hungrer efter noget, hvormed jeg kan vederkvæge den. Da jeg véd, at Herren har fyldt ham med Visdom, saa del han ogsaa ud til en bedrøvet og hungrig Sjæl. Hermed vil jeg befale ham til Gud og forblive

hans lydige Datter indtil Døden

d. 28. Dec. 1729.

E. F. Wegner.

Dette er den sidste Efterretning, jeg har erholdt fra dette kære Barn. Ak, Gud opholde hende i sin Menighed indtil Enden“.

Ewald omtaler ligeledes en anden Pige, *Marina Kristina Andersdatter*, „hvis hele Vandel viser, hvor fuld af Kærlighed og Længsel efter Gud hun er. Saa vild og letsindig hun forhen var, saa alvorlig og ustraffelig er hun nu. Om hendes uafsladlige Bønner, om hendes trofaste Formaninger overfor de andre, om hendes hjertelige Længsel efter Gud og store Ønske, naar det er Guds Vilje, at dø, kunde jeg skrive meget. Hun var en Gang saaledes gaaet op i dette Ønske, at hun blev utaalmodig og klagede, at det ikke kunde opfyldes. Efter at jeg havde forestillet hende, at dette var en saa stor Sålighed, at vi ikke var den værd, og at man hellere skulde ønske sig, om det behagede Gud, i den korte Livstid, som snart hennrinder, at arbejde noget for Guds og vor Frelsers Ære og lide og stride derfor, saa faldt huu dermed til Ro, skønt hun endnu hellere vilde dø end leve, om det var Guds Vilje. Hendes Afsmag for Verden og Verdens Ondskab er saa stor, at hun intet agter alt, hvad er deri, hvorfor man aldrig finder, at hun fryder sig over det, som er ondt eller uden Nødvendighed taler om verdslige Ting eller foretager sig noget andet i den Tid, hun

ikke er i Skole eller ved Husgerning, end Bøn og gudelige Øvelser. Og naar hun ingen finder, hun kan opbygge sig med, øver hun sig i Ensomhed og Stilhed. Spørger jeg hvor hendes Tanker er, er det mest Kristus og det evige Liv. De helliges Eksempler elsker hun mer end andet og taler gerne derom, siger ofte med vemodigt Sind og bedrøvet Stemme: „Ak, hvem der kunde blive saaledes.“ En Dag talte hun med Ewald om, at hun gruede for at komme ud i Verden blandt gudløse Folk: „Jeg ønsker kun, jeg kunde føre Kristus med mig ud fra Waisenhuset“.

En af Lærerne (Gert Hansen) meddeler i Tilslutning til ovenstaaende om den religiøse Vækkelse blandt Drengene, de har bedt Lærerne holde gudelige Samtaler med dem Morgen og Aften, de holder tre Gange om Dagen Fællesbøn osv.

Disse Meddelelser giver et godt Indblik i Pietisternes Arbejde med Ungdommen, og omend man vel nok vil finde noget ensidigt deri, er det dog et uforkasteligt Vidnesbyrd om, at Ewald formaede at vække Alvor i Børnene og vinde deres Kærlighed og fulde Fortrolighed. Det viser, at det ikke var uden Grund, naar Direktionen for Waisenhuset ved Lejlighed fremhævede hans store Betydning for Gerningen.

Selvfølgelig var det dog særlig som *Præst*, at Ewald fik en Gerning overfor en videre Kreds og i det hele kom til at spille en Rolle for Kirkelivet i Hovedstaden. Ewald var den første pietistiske Prædikant i Hovedstaden, og han samlede hurtigt store Skarer om sin Prædikestol. Da som nævnt en Del af Waisenhuset var brændt 1728, begyndte man at holde Gudstjeneste i en af Skolerne, men der kunde langtfra skaffes Plads. Man fik da en Ridestald omdannet til Kirke, og her samledes Rige og Fattige, Høje og Lave. „Her gjorde Ewald den største Nytte og stod i højeste Kraft, Lys og Renhed, allerhelst da Præstelarmen og Misundelsen begyndte og forvoldte den store Commis tempore, hvor da Ewald og Madam Wulf, hans Kones Moder, blev hver Gang og snart af hver Mund citerede“, siger den førnævnte Ven.*)

*) Danske Saml. IV.

Ogsaa den kendte Stadskirurg Rejser, der skrev om Københavns Ildebrand, mindes Gudstjenesterne i Ridehuset. „I denne Kirke haver jeg hørt mangan rar og overmaade herlig Prædiken og meget sødtrøstende Guds Ord; thi saa slet Bygningen var, saa meget herligere var derimod dens Lærer og Sjælesørger, den meget dyrebare og herlige Prædikante Hr. Professor Ewald“.

Vi har flere Vidnesbyrd opbevaret om den mærkelige Magt, Ewald udøvede ved sine Prædikener*). En Mand, der siden blev bosat blandt en dansk Koloni i Amerika, fortæller, hvorledes han hermelig sneg sig hen for at høre Ewald — det var i almindelig Omdømme kun „særsindede“ Folk, der blev Pietister — men han blev straks stærkt greben af Ewalds Forkyndelse, og regnede fra den Tid sin Omvendelse. En anden Dansk-Amerikaner fortæller paa lignende Vis. En levende Skildring af Ewald som Sjælesørger faar man i en Sag, som en Præst, Hr. Mossin, rettede mod ham for at have besøgt en Student, der hørte til Mossins Menighed. Ewald retfærdiggør sig og fortæller, hvorledes Studenten var kommen hjem til ham lige efter Prædiken med Skælven og stor Bedrøvelse og havde spurgt, om Ewald mente, der var Naade for ham; han havde før været troende, men havde nu i lang Tid mod sin Samvittighed og Guds Aands tugtende Naade levet i Synden. Ewald trøstede ham, og han fattede ogsaa lidt Mod. 2. Juledag var han til Prædiken og om Eftermiddagen til Katekisation, men om Natten Kl. 2 bankede det paa Ewalds Vindu. Det var Studentens Broder, der raabte, at Præsten endelig maatte komme hen til Broderen, der var i en slet Tilstand. Ewald fandt ham liggende paa Sengen i haarde Anfægtelser og Sjæleangst. Ewald trøstede ham atter, men det var først da Ewald efter Studentens Opfordring faldt paa Knæ og bad inderlig for ham, at der faldt Ro over hans Sind. Senere vedblev Studenten ofte at sende Bud efter Ewald**).

Den Slags Træk kan give et lille Indblik i den Virkning,

*) Kirkehist. Saml. 4. R. III. S. 541 og 5. R. II. S. 191.

**) Waisenhusets Arkiv.

som Ewalds Forkyndelse havde. Ved den fremkaldtes da ogsaa den første pietistiske Vækkelse i København af nævneværdig Omfang. Hvad der før havde været, var kun et Par ganske spredte Tilløb, som ingen blivende Følger fik. Nu derimod fremkaldtes en virkelig Vækkelse, Høje og Lave flokkedes om Ewalds Forkyndelse, Hof-Embedsmænd, adelige Damer, jævne Borgerfolk, Studenter og Arbejdere, alle mødtes i den samme Trang til at høre et „sødrøstende Guds Ord“. Den store Ildebrand 1728, som lagde en stor Del af Byen i Aske, synes i væsentlig Grad at have fremmet denne religiøse Vækkelse. Den tunge Tilskikkelse følte som Guds Hjem-søgelse over Folket for dets Verslighed og syndige Tryghed overfor Sjælenes Frelse. I en af sine trykte Prædikener hævder Ewald da ogsaa i Overensstemmelse med denne udbredte Opfattelse, at Københavns Ildebrand var Guds Værk for at ruske Folket op af Søvn og kalde til Omvendelse.

Hvis man vil have Kendskab til Ewalds Forkyndelse, fra denne hans første Optræden i København, kan man søge det i en Bog, som Waisenhuset udgav, nemlig en Oversættelse af Aug. Herm. Franckes Prædikensbog, besørget af Ewald. Her har Ewald nemlig i et Tillæg skrevet en Del Prædikener over Tekster, som Francke ikke havde udlagt. Bogen udkom 1735, de stammer altsaa fra Ewalds første Præsteaar. Naar man gennemlæser en Del af disse Prædikener, der er kortfattede, klare og let tilgængelige, som Pietisternes Forkyndelse var, mærker man den brændende Nidkærhed for Sjælenes Frelse, det er en *Tale til Omvendelse* her lyder. Staven brydes over alt udvortes Kristendom: selv om „Mundtroende“ og uomvendte nok saa meget tager gudelige Taler i Munden og siger Herre, Herre, nytter det intet, ja, selv om de vil søge at følge Jesu Befalinger, kommer de ingen Vegne, Folk kan ikke selv forbedre deres Liv og helliggøre sig selv. Man maa først retfærdiggøres, før man kan helliggøres, den sande Tro og Kærlighed til Frelseren maa først vækkes gennem Anger og Omvendelse. Frelseren staar for Døren og banker, og hvem der giver ham hele sit Hjærte, den vil han *aandelig igenføde* og give

det daglig sker, at Skrifter, i hvilke hele Sider og Blade af Censor er udstrøgne, kommer i Bogtrykkeriet* (!)
Ja, saaledes var Forfatterens Kaar den Gang.

III.

Forsamlingerne hos Maria Wulf

En af Enevold Ewalds ivrigste Tilhængere var Enken Maria Wulf, med hvis Datter, Maria, Ewald et Par Aar efter sin Bosættelse i Hovedstaden blev gift. Da Maria Wulf saaledes er Digteren Joh. Ewalds Bedstemoder, og da hun kom til at spille en væsentlig Rolle under de religiøse Bevægelser i Hovedstaden, maa vi skænke hende en nærmere Omtale. Maria Wulfs Mand, Mathias Wulf, menes at stamme fra Norge*). Sognepræst Hans Wulf til Id havde 6 Sønner og 6 Døtre. Af Sønnerne var Jacob Wulf Sognepræst til Uggerløse paa Sjælland, en anden var stor Købmand i Amsterdam, en tredje Præst i Norge. Af Døtrene var de fleste gift ind i Præstefamilier. En af Sønnerne Mathias Wulf boede 1719 i København. Da der ikke i de københavnske Kirkebøger forekommer andre af Navnet Mathias Wulf end Maria Wulfs Mand, er der vistnok ingen Tvivl m, at han er den ovennævnte Søn af den norske Præst. Maria Wulfs Pigenavn var Maria Elisabeth Martens. Hun stammer forøvrigt fra Sønderjylland, fra Oksenvad Sogn.

I København træffer vi først Familien i 1715, da de fik døbt Datteren Maria (d. 27. April) i Frue Kirke**). Faddere var en Del fornemme Folk, Købmænd, en Postmesters Frue, en Borgmester osv. Mathias Wulf havde da en større Købmandsforretning og Tømmerhandel i Kannikestræde, lige-

*) Personalhistorisk Tidsskrift 2 R. 1. S. 73.

***) Frue Kirkes Døbebog.

ledes paatog han sig større Byggeforetagender. Ægteparret fik ialt fem Børn, Maria, Johanne, Hans, Konrad Frederik og Anna Elisabeth. Den yngste født 1722.

De lykkelige Forhold, hvorunder Familien levede, blev imidlertid paa en højst mærkelig og uhyggelig Maade afbrudt*) I 1723 havde Mathias Wulf paataget sig at ombygge Københavns Overpræsident Chr. Ditlev Reventlows Storkanslergaard og en anden Gaard. Overpræsidenten, en Broder til Dronning Anna Sofie Reventlow, synes at have været en samvittighedsløs Person, og navnlig synes hans Hustru, Grevinden, der var en pengegrisk og hjærteløs Natur, at være blevet Aarsag til Familien Wulfs Ulykke. Ved Udgangen af 1725, da Arbejdet var færdigt, nægtede Greven at tage imod det eller at foretage Syn over det og udbetale den store Sum, Wulf havde tilgode. Den ulykkelige Forretningsmand havde anvendt sin sammensparede Kapital, 10,000 Rdl. til at betale Haandværkerne og maatte nu gøre betydelig Gæld. 1728 skyldte han 17,000 Rdl. Forgæves søgte han at faa Mellemværendet ordnet og faa nogen Erstatning. Hele denne fortvivlede Tilstand tog saa haardt paa ham, at han 1728 afgik ved Døden kun 38 Aar gl. I Højesteret hævdedes det udtrykkelig, at han ikke alene havde sat sin Formue overstyr, men at denne Sag var Aarsag til hans Død.

Enken satte imidlertid alt ind paa at faa en Erstatning, og i 1729 nedsatte Kongen en Kommission til at paadømme Sagen. Kommissionens Kendelse var enstemmig i hendes Favør. Det siges, at Mathias Wulf var en ærlig og retskaffen Mand, der kunde takke Grev Reventlow for at han var bleven økonomisk ruineret. En Del af Summen maa ogsaa være bleven udbetalt, men i 1730—31 maatte Enken føre Proces ved Højesteret, for at faa Restbeløbet og faa nogen Erstatning. Dommen er ikke opbevaret, men i Højesterets Voteringsbog ses det, at Dommerne paa en Undtagelse nær var stemt for at yde hende Retfærdighed.

*) Meddelt af L. Bobé i Tilskueren 1901.

Under disse for Maria Wulf fortvivlede Forhold var det, at Enevold Ewald kom til København, og hun blev straks en af hans varmeste Tilhængere og hans nære Ven. Han synes at være blevet hendes Trøster og Raadgiver i de onde Dage. Hun var allerede i Ungdommen blevet religiøst vakt og var iøvrigt en meget udpræget Stemnings- og Følelsesnatur, noget sværmerisk anlagt og meget religiøs. Ewalds pietistiske Forkyndelse faldt som vederkvægende Dug paa hendes Sjæl. Men hun var tillige en højtbegavet Kvinde, der forstod at knytte de aandelig vakte Mennesker til sig og være en Slags aandelig Vejleder for dem. Den bekendte Grev Stolberg, der var Kong Kristian d. 6.s Raadgiver i kirkelige Sager, siger da ogsaa om hende: „Kronen blandt dem, der slutter sig til Frelseren, er Madam Wulf, en Svigermoder til Pastor Ewald, der arbejder ved Waisenhuset. Hun har stor Forstand og Livlighed, men begge Dele er helliget gennem Indvielse. Hun beder med en sjælden Kraft og forstaar den Kunst at paakalde Faderen i Sønnens Navn“. Maria Wulfs Hus blev derfor et Centrum for den pietistiske Vækkelse. Hun havde maattet opgive sin Mands Købmandsgaard i Grønnegade, og havde lejet sig ind paa Gammeltorv i Gæstgiverstedet „den gyldne Okse“, altsaa tæt ved Waisenhuset, og her holdtes *de gudelige Forsamlinger*, som sammen med Ewalds Prædikener blev det vigtigste Middel til den religiøse Vækkelse i Hovedstaden.

Da der faa Aar senere blev rejst en Forfølgelse mod Pietisterne, var der ingen, de ortodokse Præster var saa forbitrede paa som paa Ewald og Maria Wulf. Sidstnævnte blev anklaget for den nedsatte Kommision, fordi hun havde holdt Forsamlinger i sit Hus. Ivrigst i Forfølgelsen var Præsten ved Frue Kirke, den gamle, hidsige Morten Reenberg. Om ham havde Maria Wulf tilladt sig at sige, „at han var en Kællingepræst, der i sine Prædikener syede Puder til at lægge Folk under Armene“, og det var han naturligvis meget fortørnet over. Men ogsaa den øverste Kapellan ved Frue Kirke, Mag. Kølichen, klagede over hende „af Med-

ynk med sin Menighed, hvoraf en Del havde søgt Ordets Hørelse i de skadelige Synagoger i Husene og var kommet i Anfægtelser“. I Forhørsakterne fra Kommissionen*) hedder det, at de gentagne Gange var stævnet for Kommissionen og ogsaa vekslede skriftlige Indlæg: „K. beskyldte hende for, at hun havde, mens hun logerede i „den forgyldte Okse“, holdt ugudelige Forsamlinger hver Torsdag. Hun svarede, at hun havde holdt dem om Tirsdag og Torsdag indtil det kongl. Forbud kom (1732). Hvor de, som kom sammen, først taledede om, hvad de i Prædikenen havde hørt (det er Ewalds Kirkegængere) siden gjorde de Bøn, derefter holdt de Samtaler, en Gang om Gud og hans Egenskaber, en anden Gang om Satans Snedighed og hvor dybt Fald, Adam gjorde, en anden Gang hvorledes Gud, den evige Kærlighed, var betænkt paa et Middel af sig selv til vores Frelse, undertiden et Stykke af Luthers Katekismus o. s. fr.“ Mag. Kølichen og Madam Wulf havde i det hele taget nogle svære Tørn med hinanden, og han har aabenbart haft sit fulde Hyre med hende. Han sigtede hende for at hylde Fuldkommenhedslæren, hvad hun dog fralagde sig, men navnlig var det galt med Spørgsmaalet om Lægfolks Ret til at prædike.

Maria Wulf skulde have sagt til K., at „Præsterne var forgivne af deres Ortodoksi og deres Læsen og Studeren, som dog var intet mod det indre og umiddelbare Lys, som Gud kunde have meddelt endog ringe Lægfolk“, hvorpaa hun sendte ham en Pakke af adskillige bibelske Sprog, forklarede, om han erindrer, af Skoflikkere og andre sl., og da K. gav sin Mening tilkende, at han holdt det ingenlunde for at være deres egne Fostre, siden saadan Fuldkommenhed ikke var at vente af slige grove Lægfolk, gav hun ham igen det Svar, at den Helligaand var nu ikke mere forkortet end paa Apostlenes Tider, den samme Aand, disse dreves af, kunde endnu findes ligesaa mægtig i andre. Hvad — siger Mag. K. — maatte dette give ham at forstaa vissere,

*) Ledreborgs Haandskriftssl. Fol. 398.

end at hun var bleven oplært i den fanatiske Skole, hvor disse tvende Vildfarelser haandhæves: 1) at der bør ikke holdes nogen Forskel mellem Klerke og Lægfolk, 2) og deraf følgende til Bevis, at Skriftens Forklaring er en Part og Forretning af det kongl. Præstedømme, i Kraft af hvilket Lægfolk og iblandt dem ogsaa Kvinder er tillagt Magt og Myndighed til at lære Ordet og forvalte Sakramenterne. Derfor havde han nok Aarsag til at bekymre sig for sin Menigheds høje Fare, som denne Prædikerinde havde sat sig ned i Menigheden og oprettet en „offentlig Prædikedag og Stol for alle enfoldige“. Maria Wulf svarede bravt for sig. Hun forsvarede Forsamlingerne. Det var godt, om Præsterne havde Kristi Ydmyghed og gik med i Forsamlingerne, hvor Menigheden kunde faa Prædiken nærmere forklaret. Hun havde foreholdt K., hvorledes han turde staa Kristus imod og hindre Evangeliets Lys i at skinne. Hun henviste ham til den store Vækkelse i Holsten (Sønderjylland), hvilke herlige Sjæle, Gud der havde opvakt. Det var derfra, hun havde skaffet ham de Skrivelser af Lægfolk, som han nu lader saa haant om. Første Gang havde han dog været stærkt bevæget ved dem. Manuskriptet til Forhørsakterne er desværre ukomplet, men af det anførte vil man se, hvorledes Madam Wulf har vidst at hævde sit Standpunkt og Evangeliets Ret. Det er den lutherske Tanke om de almindelige Præstedømme, som Pietisterne hævder, mens de ortodokse holder fast paa Gejstlighedens Eneret til Forklaring af Skriften, en ret uluthersk Tankegang.

Men her som ved Vækkelsen i Sønderjylland (se min Bog om Hans Adolf Brorson) var Livet og Kraften paa Pietisternes Side. Hungrige Sjæle strømmede til Forsamlingerne og Præsterne klagede over, at denne farlige Lære udbredtes over hele København. Interessant er det, at Mag. K. kalder Madam Wulf for en „Prædikerinde“, hun har allsaa ikke alene samlet de vakte til Forsamlinger, men ogsaa *selv ført Ordet* i Forsamlingerne, et ret enestaaende Tilfælde fra den

pietistiske Tid.*) Karakteristisk er det ogsaa at se, at Bevægelsen er saa nær knyttet til Kirkens Gudstjeneste (lige- som i Sønderjylland), det var ikke en sekterisk, ukirkelig Bevægelse, omend enkelte af de vakte senere skilte sig ud fra Statskirken.

En nærmere Beskrivelse af Forsamlingerne og de hæftige Optrin, de til Tider kunde give Anledning til, faar vi i de Forhør, som er afholdt over Folkene i „den gyldne Okse“. Det maa dog forudskikkes, at disse Vidner er forbitrede over Forsamlingerne og har søgt at fremstille dem i det sorteste Lys. Værten Peder Mortensen forklarede følgende:**)

„I mit Hus har bemeldte Madam Wulf logeret indtil sidste Mikkelsdag (1733) og i nævnte Tid ved Dag og Nat taget imod adskillige Folk, hvad Navn det skal kaldes (Forsamlinger) henstilles til Hs. Velærværdigheds eget Behag (Præsten, som havde stævnet Folkene som Vidner). Hun vedblev dermed lige til Flyttetiden. Tiden da deslige Folk indfandt sig var ungefær fra Kl. 2--3 om Eftermiddagen og saa fremdeles, men især om Aftenen, efter at mine Gæster var gangne bort ungefær fra Kl. 10—10¹/₂ og saa kontinuerede (vedvarede) hen til Kl. 4 om Morgen. Klæderne var adskillige baade skikkelige og uskikkelige efter enhvers Stand, ja endog udi Præstestanden indfandt sig en Del, en stor Del af dem kan jeg vel navngive, som til hende har søgt, nemlig af Præster Hr. Ewald og Hr. Holst til Runde Kirke (Trinitatis), Hr. Olaf Hersleb, Hr. Piper og Hr. Rohne til Tysk Kirke, har adskillige Aftener kommet kørende med hende i sin Vogn. Blandt Officererne var især fornemmelig hendes fast daglige og natlige Besøgelser, en Kadet Langhorn, en ved Artilleriet, Frich m. fl. Blandt Studenterne indfandt sig ligeledes ved Nat og ved Dag Lintrup, naar han kom til Byen, Støfring, Taisen, Gert Hansen med adskillige flere af Waisenhusets Folk især og Chr. Sandrup, desuden en stor Del af Soldater, Koner, Haandværksfolk, in summa mange ubekendte af begge Køn. Omgangen paa Salen var mestendels denne: Undertiden blev læst, undertiden sjungen og imellem hvert hørtes Tale og Latter. Endelig endtes det med en mægtig Murren, hvorved jeg ofte vaagnede. De

* I Horsens var der dog ogsaa en Kvinde, som holdt Forsamlinger.

** Kall. Saml. Kvarto 477.

skiltes gemenlig om Morgenen, hvorfor jeg ikke videre kan have set, hvad flere Folk der imidlertid hos hende er gaaet ud og ind, saasom hun selv aparte havde en Gadedørsnøgle. Hendes Pige, Margrethe, holdt deslige Sammenløb vedlige, mens bemeldte Madam Wulf var paa Landet om Sommeren. (Formodentlig sammen med Ewald og Hustru).“

Om et Optrin ved disse Forsamlinger fortæller Værten:

„Passagen med den bemeldte Kone og hendes Datter er vist, hvilken (Konen) fordi Maria Wulf ikke vilde lade hende (Datteren) gaa, ej alene med mange haarde Ord udæskede (forlangte) Datteren, som hun sagde ikke burde gaa i Forsamlinger at oplyses hos saadan en gammel Rufferske, Kanalje etc., om hun havde gjort noget, hun var skyldig i, skulde hun gaa til dem. Gud og Kongen havde sat dertil. Da bemeldte Marie Wulf protesterede mod hende, sagde at hun blot holdt Forsamlinger, svarede Konen: „Hvad kalder I da dette? Her er jo Studenter og Kvindfolk og hvem ved hvad disse Slyngler og Tøjter gør her inde i Eders forbandede Huller“, hvorfor hun efter Anmodning ikke vilde gaa mere indenfor hendes Dør, men forskrækkelig lyste Forbandelse over alle, som gik ind deraf. Dette varede saalænge, indtil hun endelig sendte Bud efter Politibetjenten for at faa sit Barn ud. Saasnart Politibetjenten var paa Trapperne, sendtes to Studenter ud med Pigen. Dette skete mellem Kl. 3 og 4 om Eftermiddagen, tæt før Madam Wulf rejste“.

Værten beklager sig meget over al denne Uro i sit Hus, hvad man for saa vidt ikke kan fortænke ham i, og ligeledes over, at han, som han siger, af mange andre maa høre til mit Huses Blame, naar jeg kommer i Byen, at det bliver kaldet „den hellige Okse“, hvilket jeg kan under Saligheds Ed bekræfte.

Værtens Hustru vidner ligeledes om den forskrækkelige Madam Wulf, som hun noget nær anser for en Heks. Hun fortæller forskellige Ting, Madam Wulf skal have sagt, bl. a. at selv om de jagede saadanne Guds Mænd som hendes Svigersøn og Præsterne Holst og Hersleb ud af Byen, saa var der ugudelige Folk nok de kunde faa i deres Sted. Ved at høre dette fik Værtens Kone et saa-

dant Tilfælde, at hun næste Nat ikke kunde sove for Skrupler (!) siden fik hun en særdeles Afsky for Madam Wulf.

En Logerende i „den gyldne Okse“, Hans Niemand, vidner i lign. Retning. Han oplyser, at der i Forsamlingerne blev læst og sunget *mest paa Tysk* og at der ofte hørtes Latter fra Salen eller ogsaa „sittrende Stemmer og grædefulde Toner“ som længe vedvarede. Naar de skiltes ved 4-Tiden var der en saadan Tumult, saa Loft og Seng rystede, hvorover han klagede til Værten. Om det ovennævnte Optrin med Pigen beretter han yderligere følgende, som nærmere forklarer Forholdet. Moderen sagde til Datteren: „Jeg kan tænke, du skal gaa i Forsamlinger for at lære, at Præsten ikke er hellig nok til at lægge Haanden paa dig og tilsige dig dine Synders Forladelse. Nu kan jeg forstaa, hvorfor vi to Gange har maattet sætte vor Altergang op for at faa dig med“.

Disse Beskrivelser er som sagt givet af Folk, der stod aldeles uforstaaende og for hvem det hele Røre maatte forekomme overmaade mistænkeligt og nærmest anstødeligt. Det kan da heller ikke nægtes, at der fra de vaktes Side er vist Uforsigtighed, — Møder til Kl. 4 om Natten kan ikke godt kaldes passende. Ligeledes kunde den Skik, som de havde, at de til Afsked allesammen, Mænd og Kvinder, kyskede hinanden, ikke andet end vække farlige Rygter. I Forhørerne fortælles om en Pige, der et Par Gange havde været i Forsamlingerne, og som ikke ved Afskeden vilde kysse de fremmede Mandspersoner, hvorover Madam Wulf blev meget opbragt, idet hun sagde: „Nu kan jeg se, I har kun liden Kærlighed for Eders Søstre og Brødre“.

Ved den Slags Ting gav Pietisterne naturligvis onde Tunger et kærkomment Stof, og der gik da ogsaa i København de vildeste Krøniker om disse Forsamlinger, hvor der skulde foregaa de frygteligste Ting. Der var mange Gange Opløb udenfor Madam Wulfs Hus af Gadedrenge og Pøbe!, som raabte: „Her samles Pietisterne“, ligeledes blev Vinduer slaaet ind.

Sladderen gik, og saavel Madam Wulf som Enevold Ewald maatte med Sorg og Harme se, at deres Rygte blev

traadt under Fod, og deres Navne slæbt gennem Skarnet — skønt de begge var de mest ærbare, alvorlige og fromme Naturer.

Vil man have et Indtryk af alt det Snavs, som Ewald og Madam Wulf overdængedes med, kan man læse et Par Smædedigte, som findes paa det kongl. Bibliotek.*) Det første er skrevet som en Samtale mellem en Lutheran og en Pietist. Den sidste lærer Lutheranen de aandelige Sandheder:

Men jeg vil vise dig paa Vej
til en udvalgt Matrone,
som aldrig siger nogen Nej,
vor salig Wulfes Kone.
Naar du er mager og forsult
med gustne, blege Kinder,
naar hvert et Øje, som er fuldt,
med Vand og Vaade rinder.
Der faar du straks en Klædning skøn,
dertil og rede Penge,
ti Daler bliver vist din Løn
om du vil tjene længer.
Men hellers maa du vide og
du flittelig skal møde
i vores store Synagog
at nyde Sjælens Føde.

Der fortælles nu i mere eller mindre forblommene Vendinger om uanstændige Optrin, idet det betones, at Pietisterne jo ikke kan synde mere. Pietisten forklarer endvidere, at Lutheranen maa ikke tro, hvad gamle Morten (Renberg) siger, Sakramenterne skal han foragte og ligeledes Kirkerne:

Hr. Ewald er din Præst og Gud,
ham skal du ene høre,
hans Ord er som de ti Guds Bud,
hvorefter du skal gøre.

Men nu taber Lutheranen Taalmodigheden og tager fat i et grusomt Sprog:

*) Ny kgl. Saml. 1155 og Thotts Saml. Kvarter 1590.

Holdt, holdt du grumme Pietist,
 til Helved dømte Fange,
 du evig S...s Ateist,
 du skal til Helved gange.
 Hold op igen, du S...s Lem,
 nu maa jeg dog bekende,
 at S... ret regerer dem,
 hans Magt er uden Ende.

L. vil ikke afsværge sin Kristendom og Kirken.

Du siger og jeg søge skal
 til Eders fromme Moder,
 hun føder de udvalgte Tal
 Forsamlings rette Poder.
 Da gir jeg hende Bøddelen
 med alt sit Guld til Nøje,
 og Rakkeren dig, hendes Ven,
 han Eder godt skal føje.
 Hun svede skal, den Rykkermær,
 den babylonske Hore. osv.

Der fortsættes i et endnu voldsommere Sprog, hvori
 Madam Wulf kaldes Dalila, Jesabel, Horekvinde o. l.

I det andet Digt, der kaldes „Qvæker-Vækker eller Morgen-
 Hilsen til Hr. Ewald“ er det denne, det gaar ud over:

God Morgen, gode Hr. Pedant,
 hvad siger jeg, Hr. Prædikant,
 er du endnu i Senge,
 her op, her op, du lærde Tyv,
 hør hist nu slog alt Klokken syv,
 hvi sover du saalænge.

Hvilken Behandling Præsten faar i Digtet, fremgaar af
 følgende Linjer:

En andens Navn det har du jo
 imod al Ærlighed og Tro,
 ret skælmsk turdt eftermale
 og underskrevet slige Ting,
 som tjente vel en halv Snes Sving,
 udi den muret Gade (Fængslet)*)

*) Siger vistnok til Flensborger-Salmebogen, der var udgaet fra
 Waisenhusets Trykkeri med nyt Titelblad, hvorpaa Censors, Prof.
 Stenbuchs »Imprimatur«. Stenbuch paastod imidlertid, at han slet
 ikke havde haft Bogen til Gennemsyn, men Waisenhusets Trykkeri
 hævdede det modsatte. Hvem der havde Ret, blev ikke oplyst.

Ewald skildres som en Hykler og Skalk, der bærer Fromheds Maske. Enkelte af Hentydningerne forekommer noget mystiske.

Er Du da ej en vakker Mand,
 ak jo, en Engel af Forstand
 med B. i Panden tegnet,
 dog dette vil jeg gaa forbi,
 dog ej af Skaansel, men fordi
 det ej fornødent gøres,
 ti det skal siden meldes om,
 naar selve Kommissionens Dom
 samt Akter skal indføres.

Disse Smædedigte er sandsynligvis af en Student Lange, der tilsidst blev fængslet, fordi han havde sendt Kongen et Skrift, fuldt af de mest uforskammede Beskyldninger mod Pietisterne og mod Kongen. Lange dømtes til at forvises til Bornholm.

Dette maa være nok til at vise Arten af den Behandling, Pietisternes Ledere fik. Og var det saaledes i Vers, var det sikkert ikke bedre, naar Bysladderer tog fat. For Madam Wulfs Vedkommende synes det at have været drevet saa vidt, at selv nogle af hendes nære Venner vendte sig fra hende og optraadte som Vidner mod hende i Kommissionen. Dette gælder i alt Fald om en Hr. Nordrup og Madam Nordrup, i hvis Hus der ogsaa har været holdt Forsamling.

Der findes opbevaret et Brev fra Maria Wulf til Hr. Nordrup*), hvori hun indtrængende formaner til Bestandighed i Troen, og tillige et Brev fra Forfølgelsestiden til Madam Nordrup. Da dette sidste giver et saa levende Billede af den troestærke og følelsesfulde Madam Wulf, skal vi meddele et større Uddrag. Hun sender Madam Nordrup nogle tyske Salmer, som hun selv har haft saa stor Glæde af, at hun har ladet dem oversætte (selv oversat dem?) paa Dansk til Veninden. Hun skriver saa videre i Anledning af Sladderhistorierne:

*) Ledreborg Haandskr. 398.

„Jeg hører og Snak nok, men jeg kærer mig intet der-
 efter, thi jeg véd, at det altid har været Satans List, han,
 som er Løgnens Fader, at føre Løgn og sætte Mistanke
 iblandt Guds Børn, deri er hans største Fordel til at gøre
 Kristi Rige Afbræk.

Det synes, at hun og flere, som jeg elsker i Sandhed
 med stor Ærbødighed og inderlig Kærlighed, at de har en
 liden Afsky for mig, at jeg er blevet dem modbydelig. Nu
 det bedrøver mig, ikke for min Person, thi jeg kender, at
 der er slet intet retfærdigt ved mig, al den Kærlighed, jeg
 nyder af Jesum og hans Børn er bare Naade. Men det
 bedrøver mig dog for deres Skyld, at min Uværdighed skal
 give Satan Adgang, ti det véd jeg, at Gud er Kærlighed,
 og at al reen Kærlighed er af Gud, at Ukærlighed er af
 Satan, men om nu Satan skulde bruge større List til større
 Ukærlighed, ja om han endog for dette mit velmente Brev
 kunde formaa hende til at blive mig ganske vred, saa er-
 klærer jeg mig hermed i den alvidende Guds Aasyn og
 Nærværelse, at mit Hjærte dog ved Jesu Naade til min Død
 skal bevares i Kærlighed, Ærbødighed, Taknemlighed og
 Forbøn for hende med hendes Kæreste (Ægtefælle) og Børn,
 ti jeg har et skønsomt Hjærte og en taknemlig Sjæl, saa-
 længe der er Liv og Aande i mig, glemmer jeg aldrig det
 gode, hun og hendes fromme Kæreste har gjort mig og
 mine, og beder daglig Jesus selv vil være deres Løn og vel-
 signe Dem tusindfold med aandelig og legemlig Velsignelse
 derfor, og i den Forbøn bliver jeg ved Jesu Naade til min
 Død og haaber de end efter min Død skal nyde godt af
 den. Dette skriver jeg ingenlunde for at insinuere (ind-
 smigre) mig, men som det har sig i Sandhed. Jeg søger
 ikke andet end, at hun med samt hendes fromme Mand og
 Børn maa komme til at vokse daglig i Jesu Naade og
 Kundskab, trænge nærmere ind i hans Forening og Sam-
 fund og findes ustraffelige i hans herlige Tilkommelse, ti
 vi skal alle aabenbares for Kristi Domstol, derfor udbedes
 dette hjærtelig for hende og mig

af hendes ydmyge Tjenerinde
 Maria sl. Mathias Wulf.

Selv om dette Brev blev der hvirvlet Støv op. Pastor
 Morten Reenberg paastod, at det indeholdt graverende Ting,
 og at Madam Wulf derfor havde brændt det. Hun maatte
 saa sende en Kopi af det til Kommissionen. Trods alle onde

Tunger og trods alle ihærdige Forfølgelser fra Præsternes Side lykkedes det dog ikke at bevise noget usømmeligt om Forsamlingerne eller i det hele taget noget, hvorfor Maria Wulf kunde drages til Ansvar. Hun førte sit Forsvar saa energisk, at da Kommissionen var sluttet, og Kongens Afgørelse faldt, gik hun fri. Men man havde naaet at forbitre Livet for den i Forvejen haardt prøvede Kvinde og halvvejs ødelægge hendes Rygte.

Det var et vældigt Røre, der var vakt ved Ewalds og Maria Wulfs Virksomhed, men det var højst uensartede Elementer, hvoraf de Vaktes Skarer bestod. Og selv om man kun kan prise den brændende Nidkærhed og Iver for Sjælenes Frelse, som laa bagved Arbejdet, kan det vistnok siges, at hverken Ewald eller Maria Wulf besad den Evne til at lede og styre en saadan Bevægelse, som tiltrængtes. Da Hernhuterne optraadte i København, gjorde de da ogsaa den rigeste Høst netop i den Ewaldske Kreds.

Senere kom der pietistiske Præster i flere af de københavnske Embeder, f. Ex. Nikolaj Brorson ved Nikolai Kirke, som samlede store Skarer om deres Forkyndelse. Forsamlingerne hos Maria Wulf havde gjort det forberedende, vækkende Arbejde for den senere Virksomhed

IV.

Kamp og Modgang.

De aandelige Stridigheder i Hovedstaden.

Skriftemaalet—Ritualet.

Skønt Ewald og Maria Wulf havde samlet en stor Kreds om sig, hvoriblandt befandt sig Folk af alle Stænder, selv den højeste Adel og Hoffets Personer, (de opbevarede Stam-bøger, hvori Kredsen har skrevet deres Navne, viser dette) saa varede det dog ikke længe, før der kom svære Mod-

gangstider for den pietistiske Bevægelse. Først maa nævnes, at selve det nye Røre efterhaanden udformede sig i meget forskellig Retning; der indtraadte Spaltninger i Kredsen, saa at der snart kunde skelnes *tre* forskellige Bevægelser. Den første — den *maadeholdne Pietisme* — som var udgaaet fra Spener og Francke, og hvortil Brødrene Brorson, Bluhme, Erik Pontoppidan og flere sluttede sig. Flere Præster og andre Personer var en Tid paavirket af denne mildere Pietisme, men blev senere, da mere separatistiske Tilbøjeligheder kom frem, stærke Modstandere af de nye Lærdomme. Dette gjaldt Biskop Peder Hersleb, Konfessionarius Frauen o. fl. Enevold Ewald maa efter hele sin Natur nærmest henregnes til denne mildere Retning, omend det maa indrømmes, at han havde enkelte Særmeninger og at han var noget paavirket af den hernhutiske Bevægelse. Dog vides det ikke, at han følte sig i Modstrid med andre af Kirkens Forskrifter end Skriftemaalet i dets daværende Form. *Den anden Retning* var af en hel anden Art, idet den drog til Felt mod hele den daværende Kirke, som den kaldte et Babel. Uklare og tildels vilde Sværmerier var denne Retnings Særkende. Den havde i Tyskland særlig sin Talsmand i Joh. Conrad Dippel, der var en ærgerrig Sværmer med et nærmest rationalistisk Præg. Dippel aflagde ogsaa Besøg her i Danmark, hvor hans Skrifter fik en ret stor Udbredelse. Ogsaa herhjemme kendes separatistiske Bevægelser, der var af lignende Art. Dippels Lærdomme blev som et Sprængstof i den Bevægelse, som var kommen frem i København. Hvad E. Ewald angaar, da fralagde han sig senere at have nogetsomhelst med denne Retning at gøre. Endelig kom som den tredie Bevægelse, *Hernhutismen*, der vel ikke havde den forannævnte Retnings radikale, polemiske Præg, men dog heller ikke kunde finde sig til Rette under den lutherske Statskirkes Former og dens Forkyndelse, men skabte sig sin egen Kirkeform og ogsaa i sin Forkyndelsesmaade afveg ikke saa lidt fra den egentlig Pietisme. Den danske Konge, Kristian d. 6., der holdt Haanden over den maadeholdne Pietisme, blev derimod snart en absolut Mod-

stander af Hernhuterne, som han kaldte for en „aparte Sekt“. Mellem Pietister og Hernhuter var der i Almindelighed ikke noget skarpt Skel, men derimod ofte fordragelig Samarbejde og ret god Forstaaelse. Ikke mindst gjaldt dette for Ewald og Hernhuterne.

I 1731 var Hernhuternes Fører, Grev Zinsendorf, selv i København og vandt mange Venner ved sin brændende Iver for Kristendommen og den milde Salighedsvej, han forkyndte. Kongen var ham den Gang meget naadig og dekorerede ham med Dannebrogordenen. Zinsendorf anviste Kongen til Hofpræst og teologisk Professor *J. F. Reus*, som indkaldtes og fik en ikke ringe Indflydelse. Han var en retskaffen og fredsommelig Pietist. Zinsendorf havde store Planer for; han vilde oprette et Universitet for den sande Kristendom her i Danmark, og ønskede selv Ansættelse her i Landet. Hoffet trak sig dog snart noget tilbage fra ham, hvad man efter Zinsendorfs hele mystiske og sværmeriske Præg kun kan bifalde. Zinsendorf holdt selv Forsamlinger, mens han var i Byen, og det lykkedes ham at drage en Del af de af Ewald vakte til sig. Z. organiserede ligefrem en Menighed og indviede Lakaj Nicolai H. Daniel og Kadet Langhorn til dens Førere. Den egentlige Leder blev dog den unge, intelligente Baronesse Sølenhal, der stod som Midler mellem Z. og Hoffet. Reus og Ewald stod paa dette Tidspunkt venlig til denne Bevægelse. Det samme var Tilfældet med Madam Wulf. Kredsen var dog ret uensartet og der var stærke Brydninger. Da man vilde indføre den i Hernhut brugte Korinddeling, voldte det stærk Modstand. Det blev dog sat igennem, at Mænd og Kvinder holdt Forsamlinger hver for sig. De sidste holdt dem hos Madam Wulf to Gange ugentlig. (Som det fremgaar af Forhørene var Forsamlingerne hos Madam Wulf tidligere for baade Mænd og Kvinder). Saaledes forstod man snildt at koble den nye Bevægelse til den allerede begyndte Vækkelse, og det synes, som om hverken Madam Wulf eller Ewald har haft det tilstrækkelige Klarsyn eller Myndighed til at retlede Bevægelsen. Deraf blev Følgen, at det blev andre, som tog

Ledelsen, men ogsaa, at det hele kom ind i et mere sværmerisk Spor. At allehaande Sladderhistorier om de vakte vedblev at løbe Byen rundt, skal vi blot nævne. Bl. a. havde Tjenere paa Fredensborg skrevet løgnagtige og opdigtede Historier om dem. Flere Gange var der store Opløb, Madam Wulfs Hus var lige ved at blive stormet. Det samme fandt Sted, hvor Mændene holdt Forsamlinger. En Gang maatte Pastor Ewald i en skarp Tale sætte Voldsmændene i Rette.

Fra de ortodokse Præsters Side blev der i de mest hæftige Ord ivret imod disse Forsamlinger og i det hele mod de nye Lærdomme. Man raabte paa, at Læren om Retfærdiggørelsen af Troen var i Fare, at Sakramenternes Betydning vilde undergraves og Kirken sprænges. Der begyndte saaledes hæftige Stridigheder. Den gamle Stiftsprovst *Morten Reenberg*, der forresten ikke var saa lidt af en Særling, førte et hvast Sprog; han sammenlignede bl. a. Pietisterne med Væggelus, som man ikke kunde faa bort igen. Ogsaa Præsterne *Frauen* og *H. Mossin* angreb stærkt Pietisterne og fremfor alt Ewald, som man aabenbart saa paa som Ophavsmanden til den hele Bevægelse. Efterhaanden som en Del seperatistiske Folk optraadte i de hernhutiske Forsamlinger, blev Stemningen mod dem bitrere. Ogsaa Kongen blev betænkelig; han vilde som sine Forgængere hævde den rene Lære efter den avgsburgske Konfession i sine Lande. I 1732 udstedte Kongen to Forordninger, som skulde lægge en Dæmper paa dette Røre. I den ene forbødes det at holde Forsamlinger, hvor den hellige Skrift blev forklaret (derimod maatte man gerne samles til Bøn og Salmesang), i den anden blev det forbudt Præsterne at tale for eller imod Forsamlingerne.

Disse blev fortsat (dog ikke hos Madam Wulf), og der var stadig stærk Gæring. Dette øgedes, da Hernhuterer Spangenberg kom til Byen og tog Bolig hos Økonomen paa Waisenhuset, hvor han holdt Forsamlinger. (Ewald boede den Gang ikke paa Waisenhuset). Spangenberg var Separatist, idet han bl. a. nægtede Arvesynden. Ikke des-

mindre stillede Ewald sig venlig overfor ham og benyttede ham endog som sin Raadgiver, et Bevis for, at Ewald, skønt ikke selv Seperatist, dog ikke klart nok saa Faren ved den Slags Personer. Til sidst blev Stemningen dog saa stærk, at Spangenberg maatte rejse. Mod Ewald gik Bølgerne højt; mange beskyldte ham endog for at være en Hykler. Til sidst kom der saamange seperatistiske Elementer frem i Forsamlingerne, at Kredsen sprængtes, og Forsamlingerne ophørte. Først i 1739 blev der oprettet et hernhutisk Samfund (Societet) i København. Enevold Ewald blev ved at staa i venligt Forhold til Brødremeningheden, men kom ikke senere til at spille nogen ledende Rolle i denne Kreds. (Se om hele den hernhutiske Bevægelse: Jørgen Lundby: „Hernhutismen i Danmark“). Zinsendorf selv var 1735 falden i Unaade ved Hoffet, og der blev fra Styrelsens Side ført en haard Politik overfor den hernhutiske Bevægelse. Denne omformedes og afklaredes, efter som Tiden gik, og det sværmeriske, vammelt og blødsødne, som Zinsendorf havde bragt ind i den, blev udrenset. Eftersom dette skete, vandt den mere og mere Yndest, og omkring 1760—70 var Hernhutismen atter Samlingsmærket for alle de vakte i København. Resterne af Pietismen sluttede sig nu sammen med den.

Men vi vender tilbage til Ewalds personlige Oplevelser.

Et Spørgsmaal, som i Stridens Dage kom stærkt frem, var Spørgsmaalet om *Skriftestolen*. Det var den Tid endnu Brug, at Præsten skulde sidde i Skriftestolen og tale med hver enkelt Altergæst om hans aandelige Tilstand og derefter filsige hver enkelt for sig Syndsforladelse. Naar man nu erindrer, af det var *en tvungen Sag* at gaa til Alters, forstaaer man let, hvor besværet en samvittighedsfuld Præst herved maatte føle sig i sin Samvittighed. I Tyskland havde denne Sag været stærkt fremme.*) En af Speners Venner havde kaldt Skriftestolen „en Helvedestol“, hvilket gav Anledning til, at Spener holdt tre Prædikener om denne Sag,

*) J. Møller: Mnemosyne V. Bind.

hvori han viste, hvor ugrundet Folks Tillid til Syndsforladdelsen var, naar de ikke i Sandhed omvendte sig. Spener foreslog den præsiske Regering — hvad den ogsaa tog til Følge — at lade det staa frit, om man vilde gaa til Skrifte efter gammel Skik eller blot efter en Forberedelsesprædiken og en Absolution i alm. Udtryk gaa til Herrens Bord. Ved dette beroligedes de ængstelige Samvittigheder i Berlin.

Herhjemme havde saagodt som alle pietistiske Præster i København Betæneligheder ved Skriftestolen. Den første, som indgav Anmodning om en lempeligere Form for Skriftemaalet, var Ole Hersleb, Præst ved Vartou. Det blev ham nægtet, og han blev suspenderet fra Embedet, hvorefter han tog sin Afsked og rejste til Hernhut. Nu kom samme Anmodning fra Enevold Ewald, Prof. Reus og Kapellan P. N. Holst ved Trinitatis Kirke. Kongen indhentede forøvrigt ogsaa Prof. Reus's Erklæring i Spørgsmaalet i sin Almindelighed og Reus afgav en Fremstilling fuldtud i Speners Aand.

Ewalds Andragende, der indeholder en udførlig Redegørelse, viser, hvor dybt denne Sag havde grebet ham, og hvor samvittighedsfuldt han tog den*). „For de høje Herrer Direktører for det kongelige Waisenhus maa jeg, efter at jeg længe Tid efter anden mere og mere haver overvejet denne Sag for Gud, give til Kende, at jeg ikke finder muligt at fare fort paa den sædvanlige Maade, at absolvere hver, som forekommer mig i Skriftestolen og in specia med Haandspaalæggelse i den treenige Guds Navn at tilsige dem hver især Synders Forladelse“. Ewald begrundet det med, at han jo ikke kan kende hver enkelts Tilstand overfor Gud og vide, om de er i Sandhed omvendte. Kristus og Apostlene har aldrig tilsagt Synders Forladelse uden Betingelser, men krævet Omvendelse; den nuværende Form er ikke hjemlet i Guds Ord. Man støtter derved Hykleri og svækker Virkningen af det Omvendelsens Ord, som Præsten forkynder, og befordre Lunkenhed, Løgnagtighed og Sikkerhed. Der

*) Ledreborgs Haandskriftssl. Fol. 398.

vækkes derved stor Forargelse, idet nogle mener, at de ikke behøver at tage det saa nøje med de kristelige Ting, og Guds Børn forarges, naar de ser, at onde og gode, ugudelige og gudfrygtige har lige Adgang til de hellige Ting. Ewald er derfor kommen til den Opfattelse, at Guds sande Tjenere og Husholdere ikke bør vanhellige Guds Navn paa den Maade. „Derfor jeg i Herrens Navn har besluttet ikke mere hermed at besmitte min for saadanne Tings Skyld beængstede og mig derover anklagende Samvittighed“. Han mener, at dersom han bliver løst fra Ritualet i dette Stykke, vil han let kunne enes med sine Tilhørere om en mere almindelig Form uden Tilsigelse til hver enkelt. En Tilsigelse paa Betingelser mener han er derimod intet værd, den avler kun Uro og vækker alligevel Forargelse. „Den trofaste Konge og Menighedens Hyrde, Jesus, tage sig selv sin jammerlig fordærvede og forstyrrede Menigheds Tilstand til Hjærte og være selv *dens* Forsvar, som alene ønsker af ganske Hjærte at befordre hans Ære. Jeg imidlertid venter, at de høje Direktører grundig overvejer denne Sag og søger at fri mig for en Byrde, som længer at bære er mig utaalelig og umulig, og om det er Guds Vilje, at jeg længer skal tjene Waisenhuset, da at sætte mig i den Stand, at jeg med Frimodighed og uden Samvittigheds Stød kan forestaa dette Embede. Jeg befaler Gud min Sag, som véd, at jeg herudi ikke søger mit eget, men det som hans er, og venter paa, hvad det behager ham efter sit alvise Raad at gøre med mig og af mig“. Ewald var altsaa rede til at sætte sin Stilling ind paa denne Sag og hellere ofre Embedet end tjene i det med en ængstet Samvittighed. Det var ved den Slags Optræden, at Pietisterne opnaaede, at den store Statskirkestrædom begyndte at slappes*).

*) Det beror paa en Misforstaaelse, naar L. Koch i sin Kr. d. 6. Historie meddeler, at Waisenhusdirektionen foreløbig gav Ewald Tilladelse til at bruge en betinget Absolution. Der findes ganske vist et Udkast til en Bestemmelse herom, skreven af en af Direktørerne, men det kom aldrig videre. Det laa jo da ogsaa i Ewalds Andragende, at han ikke kunde tilfredsstilles hermed.

Kongen tog Hensyn til Ewalds Ansøgning, fordi som det hed i Kongebrevet „han var en from og retskaffen Mand“, der var gaaet lige til Kongen uden selv at tage sig til Rette. Han fik dog ikke den ønskede Tilladelse, men *fritoges for at skrifte*; der skulde saa ansættes en Kapellan, som Ewald skulde lønne med 200 Rdl. af den Løn paa 500 Rdl., han selv fik. Ewald blev altsaa berøvet næsten Halvdelen af sin fattige Løn og kom til at sidde i meget usle Kaar. Vi hører da ogsaa faa Aar efter, at han var i betydelig Gæld, og selv fortæller han senere i en Ansøgning, at han kun har holdt Livet, fordi formuende Venner har støttet ham. Og tilmed var han nu kommen i en Stilling, saa det var ham umuligt at søge et andet Præstembede.

Spørgsmaalet om Skriftemaalet blev stadig ved at være brændende. I Aalborg Stift var der senere en Del Præster, som vilde frasige sig deres Embede, hvis ikke der gaves dem Lempelse. Biskop B. Brorson fik da udvirket et kongeligt Reskript, hvorved det tillodes at bruge en betinget Formel: „Saafremt I alvorlig angre“ — denne Indrømmelse kom ogsaa til at gælde det øvrige Rige. Ewald kom denne Lempelse ikke til nogen Gavn. Han havde, som nævnt, udtrykkelig i sin Erklæring udtalt, at en Tilsigelse paa Betingelser intet var værd, den kan aldrig blive til Trøst, men kun til større Uvished, og for de vantro vil den blive til Sikkerhed og ikke til Omvendelse, de vil tage den uden Betingelse. Et Arbejde paa forskellige Ændringer i Rituallet, som i Slutningen af 30erne var paabegyndt, blev standset, da Kongen blev bange for at gøre Forandringer. Dette Forhold viser, hvor ængstelige man var for at ændre den bestaaende Kirkeordning.

Under de Forhandlinger, som førtes om en Forandring af Rituallet, blev ogsaa Præsten Ewalds Erklæring indhentet. Erklæringen*) er overensstemmende med hans Ansøgning. Misbrugen af Skriftestolen overgaar langt dens Nytte, „Hyk-

*) Den findes i Rigsarkivet.

leri, Bedrageri, Sikkerhed, falske Begreber om Troen og Syndernes Forladelse og om den hele Kristendoms Beskaffenhed derved i mangfoldige Maader fødes og underholdes“. Læreren (Præsten) bør nøje kende hver Altergæsts Tilstand, og der maa være Tid og Sted anordnet, hvor han kan hemmelig forhandle med dem, og de faa udtalt sig, saa han kan enten raade dem fra eller til at gaa til Alters. Hertil kunde den daværende Ordning ikke tjene. Enhver Sjæl, som vil gaa til Alters sammen med andre Guds Børn, skulde være forpligtet til at forhandle om sin Tilstand med Præsten (hvis han vil gaa til samme Præst som dem, *dette skulde ikke være tvungen*, ej heller en vis Tid af $\frac{1}{2}$ eller 1 Aar fastsættes). Dette skulde ske i et særligt Kammer i Kirken og skulde være et Par Gange mellem hver Altergang, men skilt fra denne. „Dog kunde være en alm. Handling næst før Sakramentets Uddeling, der kunde tjene alle dem, som blev admitterede til en fælles Opmuntring.

„Absolutions Formel burde saaledes forandres, at i den forelagdes dem, som vilde kommunikere en tydelig og i Guds Ord grundet Undervisning, hvorefter de havde at prøve sig selv, og derpaa fordredes Svar af hver især, om de fandt sig ved Jesu Naade at være saadanne, som dem nu var vist, at værdige Kommunikanter burde være, og om de fremdeles vilde bestandig og troligen søge at blive paa denne Vej, og derpaa i Almindelighed tilsiges dem som i Sandhed og uden Hykleri var saadanne, som de foregive, efter Kristi Forjættelser, Naade og Syndsforladelse; men om det havde sig anderledes, da forkyndes dem, at de hverken havde Syndsforladelse eller Velsignelse at vente sig af denne Handling, men tværtimod Guds Vrede og større Straf indtil de omvendte sig til Herren.

„Af Prædikestolen kunde ogsaa som her og der i Tyskland brugelig er, før Kommunionen i Almindelighed forkyndes de sande Bodfærdige og Troende Naade og Syndsforladelse, men de ubodfærdige Vantro, Hyklere og Ugudelige deres Synders Beholdelse. Hvad Afholdelsen af Sakramentet er angaaende, saa kunde det vel overlades til Præsten, saalænge han med Tilhørerne selv kunde blive enig derom. Men skulde Tilhørerne paastaa, at ville admitteres (have Till. til Alters) og Præsten dog ej fandt Frimodighed til at antage den samme, saa burde den Sag afgøres af *de Ældste* af enhver Menighed.

„Disse Ældste burde være forsøgte og redelige Mænd af Menigheden, som enhver Præst skulde have Magt og

Frihed til selv at udvælge“. Menigheden skulde dog kunne klage over Valget, og Øvrigheden eller Konsistorium afgøre Klagen; hvis den var begrundet, maatte Præsten vælge en anden. Tallet kunde efter Menighedens Størrelse sættes til 6--12 Personer.

„Uden disse Ældstes Samtykke skulde Præsten ikke have Magt at holde nogen fra Nadveren. For at Præsten kunde have noget at gaa efter, maatte der gives en vis Instruks. Vankundige, som ikke kendte Hovedpunkterne i Kristendommen, og aabenbare Syndere burde afvises.

Om de Ældste skriver Ewald videre:

„Disse Ældste eller Medhjælpere skulde være skyldige til at give nøje Agt paa enhvers Omgængelse og Forhold i Menigheden, af dem kunde være Kateketer og de Syges Besøgere. De kunde og burde til visse Tider holde Konference eller Samtale med Præsten om Tilstanden i Menigheden. De kunde og dele Menigheden saa at sige mellem sig, saa at enhver kunde have Øje med sin Del, særdeles til at observere de offentlige Skandaler, ej alene i de Ting, som den honette Verden kalder saa, men og i saadanne, som frit drives blandt Kristne, f. E. Sværger, Banden, Spillen, liderlige Discursur, Overdaadighed, Ubarmhjertighed o. s. v.

Om selve Nadveren skriver Ewald:

„Hvad Kommunionen selv angaar, saa var det godt om den Formel „Kæreste Kristi Venner“ aldeles afskaffedes, og den hele Forerindring sattes noget bedre og eftertrykkeligere end den nuværende. Den Talemaade „Det er Kristi Legeme“ o. s. v. burde og efter min Tanke forandres, og kunde med bedre Grund og Nytte den Formel bruges, som paa andre Steder bruges „*Jesu Kristi, Guds Søns Legeme (Blod) styrke og opretholde Dig*“ o. s. v.

Det var at ønske, at Sakramentets Uddelelse kunde ske saaledes, at naar Præsten havde velsignet Brød og Vin, enhver da selv kunde tage det, og ikke Præsten skulde være pligtig at række dem det, baade fordi Kristus saaledes har indstiftet det og for adskillige Forseelsers Skyld, som begaas særdeles i Kalkens Uddelelse og for en Præsts Skyld, der har en øm og frygtagtig Samvittighed i at admitere en

eller anden. Thi paa denne Maade bliver det saa vel hans som den hele Menigheds Sag.

Det maatte være dem, som vilde forene sig til at gaa med hverandre til Kommunion, tilladt at gaa tilsammen, at det Øjemærke, som ligger med i Sakramentet, at det skal være til en Samfunds Stadfæstelse imellem de Troende, maatte derved opnaas.

Ewald er, som man ser, ikke bange for at foreslaa gennemgribende Forandringer. Hans Forslag om andre Ord ved Uddelingen af Nadveren kunde jo endog fortolkes som et Mæglingsforslag overfor en kalvinistisk Opfattelse; et saadant Forslag maatte naturligvis vække stor Forfærdelse, og snarest gøre ham mistænkt. Ogsaa hans Forslag om at *hæve Sognebaandet* var jo radikalt. Derimod var hans Tiltro til det næsten politimæssige Tilsyn med Menighedsmedlemmerne — hvortil hans „Menighedsraad“ skulde medvirke — mere af den gamle Skole. Nu blev som sagt det hele lagt hen.

Striden mellem de Ortodokse og Pietister var stadig hæftig, og Kongen, som gerne vilde stifte Fred og tilfredsstille begge Parter, havde en vanskelig Opgave. I Oktober 1733 udstedte han en Forordning, hvorved al Skælden og Larmen fra Prædikestolen mod de saakaldte Pietister var forbudt. Dette satte naturligvis ondt Blod hos de Ortodokse. Den gamle Morten Reenberg kunde ikke styre sin Tunge.

V.

Striden fortsat.

Ewalds Pennefejde.

Som et Eksempel paa M. Reenbergs hvasse Tunge kan nævnes, at da en Pietist i 1735 var udnævnt til Biskop i Aalborg, holdt Reenberg en Tale om det underlige i Guds Husholdning, at han satte de ugudelige Konger, Saul og

Jeroboam til at herske over Guds Folk. „Vi forstaar ikke Guds Husholdning, men véd, at han af det allerdaarligste kan faa det bedste ud. Vi priser da Gud og velsigner Kongen, som har kaldt den hæderlige Guds Mand til Biskop“.

Ligeledes var det galt med Kongens Konfessionarius Frauen. Tre Søndage i Træk smældede han mod Pietisterne og kaldte dem „Edderkopper i Kongens Spind“. Kongen lod ham hver Gang tildele en Advarsel. Men nu holdt han for Kongen selv en Prædiken, hvori han udtalte, „at Johannes den Døber aldrig havde været større end i Fængslet. De store, kloge vilde have, at man skulde overse store Herrens Fejl, men det vilde Johannes ikke“. Kongen afsatte nu Frauen fra hans Embede, men gav ham en Pension paa 1000 Rdl.

Men Kongen vilde ogsaa haandhæve den rette Lære, som en Enevoldskonge burde efter hans Mening. Var der nogen Vranglære hos Pietisterne, skulde den slaas ned. Ved Forordning af 16. Novbr. 1733 nedsatte han *en Kommission*, der skulde undersøge alle Klagemaal over falsk Lære. Her kunde de Ortodokse fremkomme med alle deres Beskyldninger, og de skulde blive undersøgt. Kommissionen bestod af tre gejstlige: Biskop Worm, Professor Stenbuch og Professor Reus, tre verdslige: Stiftamtmand Holstein, Etatsraad Schröder og Schulin. Af disse kunde kun de to første regnes for Modstandere af Pietismen, men der blev dog ydet „Rettroenheden“ alt, hvad den kunde kræve, idet alle afvigende Meninger om Læren blev paatalt og dømt. Det fik navnlig den ellers saa fredsæle Enevold Ewald at føle.

Mod Ewald rettede nu de Ortodokse alle deres Angrebsvaaben. De satte alt ind paa at faa ham ramt. (Forresten gjaldt det samme Madam Wulf). Det var særlig to yngre Præster, Magister *Kaasbøl*, Sognepræst til Helligaandskirken, en lærd Mand og en dygtig Prædikant, og *C. Reenberg*, Kapellan ved Nicolai Kirke, der lagde ud mod Ewald (ogsaa Morten Reenberg var dog ret ivrig). Man støvede Byen igennem for at faa Vidner. Flere Studenter og ligeledes en Del Borgerfolk blev afhørt. Og selv mødte de to Præster

op med vældige, skrevne Indlæg, hvori Ewalds Vranglærdom skulde bevises. De fik dog snart at mærke, at Ewald ikke var til Sinds roligt at lade sig træde ned, og tillige, at han var en Mand, der med Klarhed og Fasthed i Fremstillingen forstog at værgе sig. Vi skal noget udførligt dvæle ved dette Sammenstød.*)

Magister Kaasbøl rykkede først ud. Han beskyldte Ewald for mærkelige Meninger om Jødernes alm. Omvendelse, for Chiliasme, nemlig, at Kristus skal oprette et udvortes Rige paa Jorden før Dommedag. Lejlighedsvis yder han Ewald en vis Anerkendelse, f. E.: „Den gode Hr. Ewald, hvis Forstand og Gaver jeg ellers meget estimerer“, men angriber iøvrigt paa det skarpeste. Ligeledes tror Ewald „alle Tings Genoprettelse“, d. v. s., at de fordømtes Kval ikke skal vare evig. Dette skal han selv have indrømmet, og ogsaa lært offentlig. Endelig er der Ewalds Prædikener, hvoraf Hr. Kaasbøl anfører 13 Sætninger, som løber Byen rundt og har vakt Opsigt. Ewald erklærede i sit Svar disse Sætninger for aldeles fordrejede og forvanskede, og vi skal derfor ikke gengive dem. De indeholder forskellige uheldige og stærke Udtryk, og navnlig kunde det af et Par udledes, at Ewald troede, at de hellige skulde naa til Syndefrihed. Ligeledes fremgaar det, at Ewald sætter den aandelige Genfødelse ved Omvendelsen og ikke ved Daaben. Endelig beskylder Kaasbøl ham for at have talt om „den forbandede Skriftestol“, og at have nægtet Folk Adgang til Skriftestolen. Til sidst bemærker Kaasbøl: „Endelig har jeg dette i Særdeleshed, at andrage imod ham, at han i langsommelig Tid har holdt sig alene afsondret, ja endog at have et oprørt og forbitret Sind og Gemyt mod Resten af Cleresiet i denne Stad, hvilket han altfor ofte og kendelig har ytret aabenbarligen paa det hellige Sted“. Kaasbøl henviser til Kongens Forordning mod at skænde over Pietisterne. Det har vi holdt os saavidt efterrettelig, siger han, at vi ikke har talt om deres Personer, men kun advaret mod deres Lære. Ewald havde derimod uafsladelig udstødt bitre og beskæmmelige Talemaader mod de Ortodokse, og ikke vist dem den rette kristelige Kærlighed.

Ewalds Svar er værdigt, men bestemt. Han har ikke gjort sig mistænkt ved sin Lærdom og har intet at skjule.

*) Kall. Saml. Fol. 102 og samme Fol. 93.

Jødernes Omvendelse har Hjemmel i Romerbrevets 11. Kap., og strider ikke mod den rette Tro. Han har aldrig offentlig talt om „det chiliastiske Rige“, vel nægter han ikke, at han med mange af Kirkens Mænd tror paa Tusindaarsriget, dog har han ikke prædiket derom. Med Anabaptister, Weigilianere og slige andre Sværmere har han aldrig haft at skaffe. „Min Samvittighed dømmer mig Gud være lovet ikke i denne Sag“. Ankerne, som Kaasbøl var fremkommet med over Paralelstederne i den fra Waisenhuset udgaaede Bibel, indrømmede Ewald var delvis berettigede. Han havde haft saa travlt, at han ikke havde haft Tid at slaa dem efter. De fleste af dem var taget fra *Franches Bibeludgave* fra Halle. „Hvad Talen om alle Tings Genoprettelse angaar, da, skriver Ewald, nægter jeg det ej, som jeg, da jeg i Enrum blev spurgt af hans Højærværdighed Prof. Wøldiche og Provst Wøldiche, som er uden Tvivl de Præster, som nævnes, herom har tilstaaet, nemlig, at *jeg er af den Mening, men hverken lærer eller prædiker derom*, som jeg da er forsikret, at de allerfleste, som har hørt mig nu i nogle Aar, ej véd, jeg har samme Mening, men jeg taler i det Fald med Bibelen eller den avgsb. Konfession. Jeg erindrer mig ogsaa vel, at Prof. Wøldiche den Gang svarede, det var alt, hvad der kunde forlanges af mig“. Paa Prædikestolen har det aldrig været hans Mening, at fremsætte denne Lære. At tale imod den, gør han dog heller ikke, det vilde stride mod hans Samvittighed. Ewald har aldrig nægtet Guds Ord og Naademidlernes Kraft, men vel nogle tusinde Gange talt derom til sine Tilhørere; han tror paa dette Ords (Skriften) Guddommelighed og store Kraft, men de ugudelige kan naturligvis hindre dets Fremgang en Tid. Hvad de 13 Sætninger angaar, da er de helt fordrejede, og de har mod al Sandhed paadigtet ham noget, han aldrig har sagt. Han gennemgaar dem derefter og viser, hvad han har sagt. Vi skal kun anføre, hvad hans Ord er om Syndefrihedslæren: „6. Theses: Her blandes atter Løgn og Sandhed. At Kristus er kommen for at borttage Synden, og der er ikke Synd i ham, er Skriftens Ord. Ja, Johannes tør sige, at de, som bliver i ham, synder ikke, hvilke Ord jeg i Gaar forklarede, hvor jeg vel har vist som ellers ofte Renselsens Fornødenhed, og at vi skal altid, og saalænge som vi leve og mærke mindste Afvigelse, fare fort med Helliggørelsen ved Jesu Naade og Kraft. Men den Talemaade, at Synden bliver borttagen med Rub og Stub *har aldrig været min*. Ja, jeg kan sige, at den endog efter Ordene var usædvanlig frem-

med for mig, da jeg hørte den. *Ej heller har jeg med andre Ord talt i den Mening*“. Ewald redegør derpaa for sit Syn paa Skriftestolen.

Han er ogsaa beskyldt for at have sagt, at der laa ingen Vægt paa hvilke Meninger, man havde, naar Grunden var den rette, og siger hertil: „naar man bliver og er rigtig i Hoved- og Grund-Lærdommen, som hører til Troens Grundvold, saa agter jeg, at man bør tolerere andre og i saadanne particulære Meninger, som ikke omstøde Grunden. Paulus fordømmer ikke, om nogen gjorde sig Mening om Sagen (Rom. 14). Naar det kun sker for Herren og ej i Letsindighed, ej heller for at følge sin egen Fantasi, men man mener saa, fordi man tror, det er saa ret efter Guds Ord. Har Gud annammet en saadan, der falder til en eller anden besynderlig Mening i saadanne Ting, saa bør vi ikke foragte eller fordømme den ene den anden (Rom. 14,3). Om Kirketjenesten, „for saa vidt den kan adskilles fra Guds-tjenesten“ og bestaar i visse ved Mennesker omændrede Skikke, saa mener Ewald, man ogsaa heri bør søge en Enhed, „saalænge intet findes herudi, som kan besvære Samvittigheden“ -

„Endelig hvad Mag. Kaasbøl siger om mit afsondrede, oprørske og forbitrede Sind imod Clereciet, saa tager han sig herudi en Magt til at dømme de Ting, som Herren alene kender. At jeg har holdt mig for mig selv, dertil har jeg haft mange Aarsager (bl. a. Ewalds store Armod og hans svage Helbred), imidlertid har jeg ej bevist Bitterhed mod nogen af dem alle, i hvor meget de end offentlig og privat tildels har angrebet mig, hvilket jeg ikke vil tro har været nær saa haard og ubilligt som Ordet gaar“. Paa Prædikestolen har han aldrig nævnt dem, men kun kortelig forsvaret sig, naar falske Rygter om hans Lære løb Byen rundt At han skulde have talt bitre Ord om de Ortodokse er Usandhed.

Kaasbøl rykkede paany frem med et langt Gensvar. Han paastod heri bl. a., at mange af Ewalds bedste Tilhængere havde vendt sig fra ham paa Grund af hans ejendommelige Meninger. Han stempler Læren om Tusindaarsriget som en Vildfarelse. Han paastaar at kunne føre Vidner for, at Ewald har prædiket baade om Tusindaarsriget og om alle Tings Genoprettelse og derved brudt sin Ed paa de symbolske Bøger. Kaasbøl kommer atter tilbage til de 13 Sætninger. Ewalds Forklaring over Theses 6 tilfredsstiller ham ikke ret, da han mener, at han som alle Pietister blander Troens og

Salighedens Orden. Ligeledes ivrer Kaasbøl meget imod, at Ewald har sagt, at Kristus skal aandelig fødes i os. Man ser deraf, hvilke Spidsfindigheder, der skulde gribes til, for at faa noget at sige. Kaasbøl paastod paany, at Ewald havde talt bitre Ord om de ortodokse Præster.

Paa dette Svar fulgte atter en lang Imødegaaelse fra *Ewald*. Han fastholder i det hele sine Paastande. At han skulde have noget med de tyske Sværmeres chiliastiske Meninger at gøre, tilbageviser han. „Videre agter jeg ikke at svare til saa aabenbare falske og ubillige Imputationer“. Hvad han har sagt, at han ikke prædikede om Læren om Tusindaarsriget og om alle Tings Genoprettelse, er *Sandhed*, og ingen kan bevise andet. „Falske og fanatiske Lærdomme, véd jeg mig uskyldig i, og før jeg med mit Vidende skulde favorisere en eneste af saadanne, saa lod jeg og hellere ved Guds Bistand Gods, Liv og Blod“. Ewald fralægger sig paa Foranledning Ansvar for alle de Bøger, som er oversat fra Tysk. Om sit Forhold til Præsterne, skriver han tilsidst: „Det er sandt, at jeg har talt haarde Ord mange Gange til Forførere, blinde Ledere, falske Trøstere og har afmalet dem til en Advarsel for mine Tilhørere, dog ikke gerne med det Navn Ortodokse, ti det tilkommer saadanne ej heller. Men naar Mag. Kaasbøl deraf slutter, at jeg har et forbitret Sind mod Cleresiet her i Byen, saa giver han jo selv Applicationen paa sig selv og andre, hvilket jeg aldrig har gjort. Dem, det haver ramt efter de Kendetegn, Guds Ord giver om saadanne, dem har jeg ment, og ingen anden enten han er i offentlig Lærerembede eller ej“. — Ewald slutter med, at det nytter lidet med Kaasbøls Forsikringer om kristen Kærlighed overfor Ewald, naar han gør alt for at komme ham til Livs som falsk Lærer, der skal udryddes af Kirkens Samfund“.

Samtidig rykkede Kapellan *Reenberg* frem mod Ewald. Han beskyldte ham for at lære, at en ugudelig ikke kunde lære Guds Ord ret. Derved voldes megen Urolighed, bl. a. kan saa ingen være forsikret om sin Daab, da han ikke véd, hvad Tilstand Præsten, var i, da han døbte. Hr. Reenberg fremførte derefter ikke mindre end 57 Sætninger af Ewalds Lærdomme, som han angreb. Vi skal nævne ganske enkelte Ting.

Ewald skelnede mellem den indvortes og udvortes Gudsdyrkelse. Til den udvortes regnedes Kirkegang, Daab og Nadver. Den første var den vigtigste, om man ikke drev saa meget paa, den sidste kunde ikke give Grund til at

kalde en for Kætter. Ewald talte om et indvortes Lys, som oprandt umiddelbart i vort Hjerte og skulde prøves ved Ordet. Aanden skal oplyse indvortes, Ordet oplyse udvortes. Han skiller saaledes Ordet og Aanden ad. Han havde lært, at et Guds Barn ikke altid behøvede at blive ved at bekende sig som en arm og grov Synder. Han har talt om de Gejstlige, at de ikke rette sig efter de Ord, de lærte. Ewald har talt om, at man ikke lige straks, man begyndte paa sin Kristendom, fik Aanden eller „Salvelsen“, først naar man en Tid var stadfæstet i Troen. — Han har talt om to Slags Renselse, en før man fandt Kristus og derefter Helliggørelsen — at der er en Stand mellem Naadens Stand og Verdens Stand — at Vantro regnes til en Skrøbeligheds Synd o. s. v.

Ewald imødegik ogsaa disse Beskyldninger. Han havde altid erkendt, at en ugudelig godt kunde prædike visse Sandheder, men der blev dog altid en stor Forskel paa en ugudelig og en igenfødt Lærer baade i Lærdom og Levned. De Slutninger, Hr. Reenberg gjorde om Daaben var aldeles gale, ti naar en ugudelig forrettede Daaben ret efter Indstiftelsens Ord, *saa havde Naademidlerne deres Kraft uanset Præstens Ugudelighed*. Ewald gennemgaar derefter de 57 Sætninger, der delvis er forvanskede. Han har vel skelnet mellem den indvortes og udvortes Gudsdyrkelse, og sagt om Naademidlerne, at derved tjener vi ikke saa meget Gud, *men han tjener os*. Ikke talt om det i den Betydning, Reenberg paastaar. Han vedkender sig Troen paa, at man ikke lige straks faar „Salvelsen“, der maa gaa Angst over Synden og Kamp forud. At den, som har Salvelsen og søger at være den lydig, ikke lettelig falder i kødelige Synder, tror han ogsaa. Ordene om det indvortes Lys er forvanskede. Han har talt om, at en Morgenstjerne skal oprinde i vore Hjerter (2 P. 1), og at det ikke er et fanatisk Lys. Han har ikke talt paa den angivne Maade om Aanden og Ordet, men vel skelnet mellem en udvortes Bogstav-Kundskab, og paa at være oplært af Aanden. *„Aanden arbejder ved Oraet*, men de have ikke alle Guds Aand og hans Oplysning, som læse, høre eller tale om Ordet“. Af andre Besvarelser paa Angrebene anfører vi af Ewalds Ord:

„Jeg har ikke lært eller prædiket om Genoprettelsen (Wiederbringung)“.

„Jeg tror og lærer, at de ugudelige æder og drikker uværdigt og sig selv til Fordømmelse i Nadveren“.

„Jeg gør Forskel paa en *grov* og en arm Synder, at et Guds Barn skulde vedblive at være en grov Synder, det nægter jeg“.

„Det er at beklage, at mange saakaldte Gejstlige ikke leve som de lære, den Ting ved flere at tale om end som jeg“.

Det er en grov Usandhed, at Ewald skulde have sagt, man ej skulde tro Skriften: „Hvor ofte og uafadeligen har jeg vist Folk hen til Skriften. Jeg ved ingen Salvelse af, som ej har Grund i Skriften og ej kommer dermed overens“.

„Sakramenterne holder jeg for dyrebare Naadesmidler og haver ej kaldt dem ikkun udvortes Midler, ej heller sagt, at de ikke komme Grunden ved i vor Kristendom“.

At der maa begyndes med Renselse i en bodfærdig Sjæl, tror han, den fortsættes senere i Helliggørelse.

„At et Menneske i Helliggørelsen eller i en daglig Fornyelse *mere og mere* renses fra Synden indvortes og udvortes, er en klar Guds Sandhed“.

„At der er en Stand imellem Naadens og Verdens Stand, haver jeg ikke sagt, dog tror jeg dette, at vort Omvendelses Værk kan have mange Grader, førend det kan komme dermed til Stand. Man betragte, hvorledes det har sig med en Sjæl, som Herren arbejder paa ved sin forekommende Naade, og som endnu ikke aldeles er kommen til en fast Resolution og Overgivelse til den Herre Jesum. Imidlertid saalænge det ikke bliver Alvor med Omvendelsen, saa er den endnu i Verdens Stand, og saasnart Jesu Naade og Kraft haver Indgang i Sjælen, overgaar den til Naadens Stand“.

„Vantro kan i visse Tilfælde være Skrøbelighedssynd, i andre Tilfælde en Modvillighedssynd“.

„At der skal være Helvedes Angst, inderlig Bedrøvelse, Hjærtets Sønderknuselse for Synden i Sjælen, tror jeg; dog kan Graderne være noget ulige derudi efter Guds Raad, men dog maa det være Sandhed og Alvor“.

„Dette har jeg og sagt, at de igenfødtes vedhængende Skrøbelighedssynder ej bliver regnet for Synd i Guds Dom, hvorvel de i sig selv ere og blive Synd“.

Ewald skriver tilsidst, at han kaldes for en forførerisk Lærer, hvad Hr. Reenberg selv er Vidne paa, det er fordi han *driver alvorlig ved Guds Naade paa Helliggørelsen* fra Synden, de som ikke alvorlig driver paa Helliggørelse, holder *han* for Forførerere og Antikristne.

„At man kan antage eller forkaste Kirkeskikkene efter sin egen Samvitighed har jeg og sagt. Men dette siger jeg, om et Guds Barn fandt noget i saadanne Ting anstødeligt og stridende mod sin Samvittighed, saa bør han ikke handle mod sin Samvittighed“.

Den sidste af Hr. Reenbergs 57 Sætninger, som tillagdes Ewald, lød saaledes:

„At det var farisæisk Nidkærlighed at oprykke og udrydde dem, som have vrang Meninger i Religionen. *Man burde taale dem*, omgaas med dem i Kærlighed, og om de end vare urokkelige, saa skulde man dog ikke forfølge dem, men overvinde dem med Kærlighed“.

Om disse Ord — der for Reenberg stod som det farligste Kætteri — siger Ewald:

„Disse sidste Ord bekender jeg mig aldeles til, og det er min Hjertens Mening, at det er en farisæisk, blind og forvent Nidkærlighed, naar nogen handler anderledes (Hvad mon Kongen, der svang Svøben over Separatisterne, sagde til det)?

Ewald sluttede sit Forsvar med Ordene:

„Hvor farlig og imod den rene lutherske Kirke og Guds Ords Lære denne min Lærdom er, overlader jeg til den høje Kommissions Skønsomhed, haabende, at min Redelighed og Uskyldighed omsider kommer tor Lyset. Guds Ord er min eneste Regel og Rettesnor, og ham alene søger jeg at befalde i min Lærdom som i mit Levned. Skal jeg derfor hades, forfølges og lide, saa ske hans Vilje“.

Hr. Reenberg og Ewald vekslede endnu et Par lange Indlæg, men de indeholdt ikke noget særligt nyt. Ewald havde fuldstændig Overtaget med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorvidt en ugudelig kunde lære Ordet ret. Reenbergs Disputeremaade her var alt for meget Ordkløveri til at kunne holde. Det samme var forøvrigt Tilfældet i en Del andre Poster. Overfor Reenbergs Udtalelse om, at han vil føre Vidner, svarer Ewald, at det kan han gerne, men Vidnerne bør først betænke, med *hvilket Sind* de er kommet i Kirken, om det var for at fange Præsten i Ord eller for at høre, og desuden fordrer Ewald Ret til at fortolke sine Udtalelser. Ewald tilføjer ikke uden Grund, at det er bedrøveligt, at en Lærer i Ordet vil beskyldes ham for saa mange Kætterier, og *har dog efter egen Tilstaaelse aldrig hørt ham tale eller talt mindste Ord med Ewald derom*.

I et af sine Gensvar havde Reenberg søgt at paastaa, at Ewald foragtede Clereciet i Danmark og kun regnede de,

der var indført ved Hoffet i Ære og Anseelse. Ingen Steder tager man dog saa mange Eksamener som her, udbryder R. Til denne jammerlige Paastand svarer Ewald:

„Jeg kan forsikre ham, at en redelig dansk Lærer (Præst) er for mig saa højt agtet som en tysk eller omvendt. Men mon Hr. Reenberg ikke aabenbar forraader sit lønlige Had imod mig, for jeg efter hans Mening ej selv er dansk, *da jeg dog er født af danske Forældre i Hs. Maj.s Riger og Lande*. Men jeg kedes ved at svare til saa ubillige Imputationer.“

VI.

Kommissionsdommen.

Vi har dvælet saa udførligt ved denne Fejde, dels fordi Ewalds Svar giver et saa levende Billede af hans Kristendomsopfattelse, og tillige for at vise med hvilke Smaatterier og spidsfiindig Ordstrid, de Ortodokse søgte at komme ham til Livs. Man ser undertiden Ewalds Lære bedømt blot efter de Beskyldninger, der rettedes mod ham, hvilket naturligvis er ganske uretfærdigt; hans eget Forsvar maa høres, thi der løb forvrængede og usandfærdige Udtalelser Byen rundt. Naar man har læst Angrebet og Forsvaret, vil man ganske vist faa Følelsen af, at der hos Ewald herskede nogen Uklarhed i Opfattelsen af Genfødselen og Aandens Virksomhed (Salvelsen), men det maa tilføjes, at heller ikke hans Angribere her havde nogen klar Forstaaelse. I sin store Helhed var der dog ikke nogensomhelst Tale om Vranglærdom hos Ewald; han byggede paa „Guds Ord“ (Skriften) og den rette Saliggørelsens Orden og fornægtede ingenlunde Retfærdiggørelse af Troen, men han talte som de andre Pietister om Troen paa en langt dybere og mere aandelig Vis end mange af de Ortodokse, og han lagde *Omvendelse* som den nødvendige Forudsætning for Troen. Heller ikke var der Tale om, at Ewald nedsatte eller ringeagtede Sakra-

menterne. Det eneste, man kunde pege paa hos ham var hans Tro paa „alle Tings Genoprettelse“. Det lykkedes da ogsaa at faa ham dømt herfor.

Møder man hos Ewald en mere dybtgaaende, personlig Forstaaelse af Troen og Helliggørelsen, af den Kristnes Kamp og Sejr over Synden, saa møder man tillige et *mere uhildet og frisindet Syn*. Mens de Ortodokse vilde have den gamle Statskirketvang anvendt og Pietisterne slaaet ned med ydre Magt, saa vilde Ewald kæmpe med Aandens Vaaben. Han fordømte al ydre Tvang og fordrede *Frihed for Samvittighederne*. Her er han langt forud for sine Angribere.

Kongen fulgte nøje Kommissionens Virksomhed. Han gjorde selv Uddrag af Forhørene, og sendte ogsaa disse til sin gode Ven og Raadgiver, Grev Stolberg*) i Tyskland, der ivrigt bestyrkede ham i hans Velvilje for Pietisterne. Kongen var da ogsaa fuldstændig klar over, at i sin store Helhed var Beskyldningerne for Vranglærdom aldeles uhjemlet. „Man skulde tro, at Angriberne ikke selv kendte Begyndelsesgrundene i deres Kristendom“, udtalte Kongen ved en Lejlighed.

Da Undersøgelsen havde staaet paa en Tid, og Kongen netop skulde rejse til Hertugdømmerne, gav han ogsaa paa den mest tydelige Maade sin Mening til Kende. Den 23. April 1734 udstedtes et strengt Kongebrev, hvori det befalede Sjællands Biskop at kalde de københavnske Præster for sig og befale dem at afholde sig fra al Strid og Skælden fra Prædikestolen. De skulde med Nidkærhed forkynde den evangeliske Sandhed, men dog med Moderation. Syndede nogen Præst mod dette Reskript, skulde han straks afsættes. Ogsaa Studenterne blev i et Kongebrev betydet, at de havde at afholde sig fra Indblanding i de kirkelige Stridigheder.

Trods Kongens overvejende Velvilje for Pietisterne lykkedes det dog at faa Dom over Ewald. Hertil bidrog navn-

*) Se H. L. Møller: Kristian d. 6. og Stolberg,.

lig hans Forhold ved Udgivelse af enkelte Skrifter, der var trykt paa Waisenhuset, uden at de var tilstrækkelig censerede. Dette gjaldt Bibeludgaven, som Ewald selv havde indrømmet havde sine Mangler, ligeledes en Salmebog (et Optræk af den Flensborg-Salmebog, som havde faaet en Del Udbredelse i Sønderjylland*). Men navnlig var det dog galt med Bogen „Læren om de 8 Saligheder“. Denne Traktat, der var forfattet af en Hernhuter, Chr. David, havde en af Lærerne ved Waisenhuset, Schwartzkopf, i 1733 ladet trykke hos en Bogtrykker Groth, men bedt Bogtrykkeren holde dette hemmeligt. Schwartzkopf var af den Grund bleven afsat fra sit Embede. Nu var det bleven oplyst, at Ewald havde skrevet Fortalen og havde anbefalet Bogen. Selve det omtalte Skrift er en Forklaring af Saliggørelsens Orden efter de 8 Saligprisninger i Bjerprædikenen. Nogen egentlig Vranglærdom kan ikke siges at være i den, men derimod nok noget overspændt og uklart. Hvorfor Myndighederne netop særlig kastede deres Harme paa dette Skrift, er vanskeligt at forstaa. Enkelte Udtryk i Bogen kan selvfølgelig fortolkes i Retning af Læren om Syndefrihed, men denne læres dog ingensteds i Bogen.

Kongens Afgørelse af de kirkelige Stridigheder faldt den 16. Decbr. 1734**). Han erklærede, at Beskyldningen for Vranglære intet har paa sig. Det hedder nemlig efter Omtale af Kommissionens Arbejde:

„Da som vi af alt dette paa den ene Side har fornummet, at al denne Splid og Uenighed haver haft sin Oprindelse, dels af ilde og uden for deres rette Sammenhæng forstaaede og begrebne Expressioner, dels ogsaa af nogle trættekære og fredhadende Tilhøreres *ugrundede* Angivelser og Relationer, saa at naar Sagen ret pondereres og ved Lyset beses, meget er bleven disputeret og klameret om en Del Ting, der vel kunde støde og roulere paa en eller anden problematisk Bisager og Meninger, men dog *ikke inde-*

*) Se foran Side 31.

**) Se kongl. Forordn. 1734.

holder noget, der i sig selv er farligt eller stridigt mod Troens Analogie eller rører eller hensigter til at omstøde dens rettè og faste Grundvold —“. Kongen vil ikke have Sagen ført videre og navnlig ikke have flere Vidner krævet til Ed, efter som Sagen gaar over de fleste Vidners Begreb, og en af de angribende Præster endog selv begynder at tvivle paa sine Vidners Paalidelighed, og Sagen let kan føre til Mened og til almindelig Skandale. Det befales Præsterne herefter at afholde sig fra at forkætre hinanden, de skal prædike efter Guds Ord og den augsburgske Bekendelse, og afholde sig fra alle Personligheder i deres Prædikener. Ligeledes befales, at ingen Bøger maa trykkes uden nøje Censur. Skulde nogen handle mod de saaledes trufne Bestemmelser, skal han straffes med Pengebøde, Fængsel eller Livsstraf.

Men dette var saa at sige den officielle Afgørelse. I en Skrivelse til Kommissionen, (*der ikke kom offentlig frem*), findes den Afgørelse, som vedrører Ewald. Det hedder:*)

„Kommissionen skal i Særdeleshed alvorlig injungere og befale Professor Reus og Hr. Ewald, at de saavel offentlig af Prædikestolen som og ellers i privat Omgang med enhver skulle med al Omhu og Varsomhed entholde sig fra alle Talemaader og Positioner, som imod det aabenbare Guds Ord og den uforandrede augsburgske Konfession, hvortil de selv med Ed har forbundet dem, og Kirkens symbolske Bøger findes at stride.

Saa skal og fornemmlig bemeldte Hr. Ewald udtrykkeligen foreholdes, at da han efter sin egen Tilstaaelse har bragt adskillige, endskønt gode Sjæle, en Lære om alle Tings Igenbringelse (det havde Ewald netop nægtet) og han til den fordægtige og unyttige Traktat om otte Saligheder, har gjort en Fortale og rekommanderet samme til andre som en opbyggelig Bog, foruden at han den urigtige Salmebog Approbation ikke tilstrækkelig nok har bevist, saa havde vi vel haft billig Aarsag at lade ham alt dette ved-

*) Ledreborg Haandskr. 398.

børligen undgælde, men vi ville dog endnu for denne Gang ham dette i Naade tilgive, imod at han skal betale 30 Rdl. Mulkt til de Fattige, alt i den allernaadigste Tillid, fornævnte Hr. Ewald i saadanne Ting efterdags omgaas med mere Vagtsomhed; sit Problema („Læren om alle Tings Genoprettelse“) ingen anden insinuerer og lader noget til Trykken udgaa, uden deres Konfesso, som vi dertil haver beskikket“.

Selv om denne Dom vel ikke — set fra den daværende statskirkelige Tilstand — kan kaldes ubillig, men maa siges at være mild, saa har det dog uden Tvivl været et haardt Slag for Ewald, der fik en Plet paa sig, mens hans Angribere kunde triumfere. Paa den anden Side har det vel nok bidraget til, at han blev mere forsigtig. I kirkelige Stridigheder blev han ikke senere indblandet.

Vi maa her nævne et Brev fra Kongen til Grev Holstein, hvor det hedder:

„Ewalds vidtløftige Svar paa de forelagde Spørgsmaal har jeg læst, ønskede af Hjærtet, det samme var bedre indrettet, saa er endnu at forsøge, om han det anstødelige vil udelade og sig forpligte, hverken hemmelig eller offentlig sine Tanker at udbrede, saa gik det til Nød vel an“.

Dette Brev er fra 5. Januar 1735. Det er ikke ganske klart, hvad det er for et Svar af Ewald, dette sigter til, men det viser, hvor mistænksom Kongen er bleven overfor Ewalds Lærdom.

Af Kongens Skrivelse til Kommissionen fortjener endnu et enkelt Afsnit at nævnes, nemlig det, der angik Personer, som havde holdt sig fra Nadveren:

„Hvad de Personer angaar, som har holdt sig fra det højærværdige Alterens Sakrament, da finder vi, at deriblandt er en Del, som endnu staar under deres Elendigheds Følelse og Frygtsomhed af den Aarsag samme uværdig at annamme, og derfor bør langt mere i saadan oftest (?) velgrundede Angst Entholdes (holdes tilbage) end til Nadverens Sakrament drives og tvinges, *efterdi det dog ikke staar nogen Sjæl at raade uden Hunger og Tørst efter Kristus*

at nærme sig til det Bord og hellige Maaltid, af hvis værdige eller uværdige Annammelse Liv eller Død hænger".

Andre stødes over, at uværdige modtages ved Nadveren og holde sig derfor borte. De bør kærligt undervises. „Dog maa *deres Samvittighed*, dersom de ikke ved Lærerens Formaning staar til at vinde eller forandre, ej *tvinges eller bindes*; man maa have Taalmodighed, indtil Gud selv værdiges dem herudi bedre at oplyse og dem deres Skrupel ved Aandens levende Aabenbaring at betage“. Er der nogen som foragter Sakramentet, da maa de anses som ubodfærdige og overlades Guds forbarmende Kærlighed. Søger de *at udbrede deres Lære, skal de derimod forvises Kongens Riger og Lande*.

Her møder os de første Glimt af en kirkelig Frihed, idet Tanken om at tvinge Folk til Herrens Bord dermed er opgivet. I *Læren* taaltes derimod ingen Afvigelse.

Den kirkelige Strid i Hovedstaden stiltrede nu efterhaanden af, takket være Kongens stærke Indgriben. Om dette var til Gavn for den aandelige Udvikling er derimod højest tvivlsomt. Kongen fik snart efter Lejlighed til at vise, at det var Alvor, at der skulde holdes Justits i Kirken. Blandt de, der havde søgt om Lempelse ang. Skriftemaalet, var ogsaa Kapellan *P. N. Holst* ved Trinitatis Kirke*). Ved et Kongebrev tillodes det ham at meddele Skriftemaalet paa Betingelse, og bortvise dem, der ikke viste en sand Bod. Holst, som var i en stærk aandelig Gæring og havde prædiket offentlig mod Skriftemaalet, slog sig dog ikke til Ro dermed. Det gik ham som Ewald, at den betingede Absolution var ham til ingen Beroligelse, ja han benyttede den slet ikke, men holdt en anden til at foretage Skrifte. Kongen traf da i dette Tilfælde den samme Ordning som ved Ewald. Holst skulde holde en Kapellan og selv lønne ham. Men Holst gik hurtigt videre. Han holdt sig fra Nadveren, og der blev affordret ham en Erklæring herover, og Holst brød nu Staven over selve Sakramentet, der ikke var Jesu

*) Se Teodorus: P. N. Holst.

Legeme og Blods Samfund. Han blev derefter suspenderet og ved en Provsteret dømt til at have sit Embede forbrudt og endelig landsforvist. En i en vis Henseende ligesaa haard Dom ramte den ortodokse Præst, *H. Mossin* ved Nicolaj Kirke. Da han, trods de strænge kongelige Forbud, havde tilladt sig i en Prædiken at beskyldte to pietistiske Kateketer ved samme Kirke for at føre falsk Lære og advaret Menigheden mod dem, blev han dømt til at afsættes og betale en Bøde paa 300 Rdl, samt Sagens Omkostninger. Senere fik Mossin dog et Præstekald (*Køge*). Denne unægtelig haarde Dom satte Skræk i Præsterne, man hører ikke mere om Stridigheder fra Prædikestolen.

Waisenhusets Økonom, Piper, der foran er nævnt, synes at have hyldet lignende Anskuelser som Holst. Gennem Ewald blev der 1733 afkrævet Piper Redegørelse for, hvorfor han i 2 Aar ikke havde været til Alters. Da han i sit Svar talte om „det fordævelige og af Antikrist oprettede Sakramente, som er saa vidt adskilt fra det, Pavlus taler om, som Lys fra Mørke, Herrens Kalk fra Djævelens Kalk“, maatte han forlade sin Stilling ved Waisenhuset. Ogsaa Lærernes Rettroenhed blev ved den Tid prøvet, idet der stilledes Spørgsmaal til dem, om Nadveren var Jesu Legeme og Blod, naar en *ugudelig* Præst uddelte den. To af Lærerne, Jacob Dannefær og M. Dyrhoff, besvarede Spørgsmaalet med Nej, og maatte derfor opgive deres Embeder*). Ewalds Syn paa dette Spørgsmaal om Naademidlerne er foran omtalt. Han delte ikke disse to Læreres Opfattelse.

*) J. Eksner: Waisenhuset S. 20, f.f.

VII.

Ewalds Ægteskab og huslige Forhold.

Enevold Ewald var i 1730 bleven gift med Madam Wulfs ældste Datter, Marie, der den Gang var godt 15 Aar gl. Formodningen om, at Ewald skulde været gift to Gange, har intet paa sig. I en senere Ansøgning til Kongen erklærer Ewalds Enke, at deres Ægteskab varede 24 Aar og tre Maaneder. At Madam Wulf paa sit Dødsleje skulde have betroet Datteren til Ewald, der herefter opdrog hende, er ligeledes Fantasi. Det hele indskrænker sig sandsynligvis blot til, at Ewald hjemme i Madam Wulfs Hus har undervist Datteren. I det hele er der fremkommet mange udokumenterede Efterretninger om Ewalds Hustru og om deres Forhold, mens det faktiske er, at man saa godt som intet véd herom. Over Ewalds Hustru blev der af Sønnens, Joh. Ewalds Beundrere fældet mange haarde Domme, navnlig for hendes Forhold overfor Sønnen. Det maa imidlertid fremhæves, at en hel Del af de stærkt farvede Skildringer først er efter en meget senere og beviselig paa visse Punkter urigtig Tradition. N. M. Petersen havde hørt af sin Svigermoder, der var født 1761, og i sin Ungdom, alt-saa omkring 1780, havde boet i Hus sammen med Ewalds Enke, at Forholdet var ulykkeligt. Ewalds Hustru var „et ungt, yderst letsindigt, men uskyldigt Blod, som, til sto Forargelse for Manden, elskede Munterhed og Pynt, og med Held efterabede hun de pietistiske Parykpræster, mellem hvilke hun maatte sidde andægtig. Den devote Fader, der levede blandt sine Bøger og Troesøvelser og den letsindige forfængelige Moder havde tre Sønner“. Dette er som sagt en meget sen Tradition, og det er den samme, som fortæller om, at Madam Wulf paa Dødslejet havde anbefalet Dat-

teren til Ewald, hvad der er ganske forkert; man maa derfor være forsigtig med at tillægge den afgørende Vægt ved Bedømmelsen af Forholdet mellem Ægtefællerne.

Nu har imidlertid Historikeren L. Bobé, der sysler med Papirer fra sidste Del af det 18. Aarhundrede, fremdraget et Brev fra 1781, hvori der refereres de groveste Beskyldninger mod Ewalds Hustru*). En af Digteren Joh. Ewalds nærmeste Venner og mest ildfulde Beundere var Fr. Münter. En Maanedes Tid efter Digterens Død skrev Fr. Münters Fader et Brev til Sønnen, der var paa Rejse i Tyskland:

„I Gaar 27. Juli var vi hele Dagen hos den gamle Oberstinde Eigtved. Hun fortalte os en Mængde Anekdoter om hine Tider. Du kunde her have tilfredsstillet dit Begær efter Oplysninger om den salig Ewalds Moder, hvis Du havde været her. Du kunde ogsaa, hvad der for Dig som Ewalds Biograf maatte være af særlig Interesse, være blevet belært om, at han egentlig var Søn af en vis Etatsraad og Borgmester i København, *Valeur*, hvem jeg endnu har kendt godt. Denne er ogsaa Fader til Broderen, Husarofficeren (E. Ewald). Kun den tredje (Matias Ewald), der sammen med Joh. Ewald begav sig til Tyskland, er en Søn af gamle Ewald. Endnu en Fortælling om gamle Mad. Ewald. Hun stod i ømt Forhold til en kongl. Lakaj, West. En Aften i Skumringen, da hun venter denne, ser hun et Menneske i kongl. Livré træde ind i Huset. Hun tror, det er hendes West og kysser ham hjertelig. Manden bliver betuttet og fremstammer noget, der oplyser hende om, at hun har taget grundig fejl. Gud forlade mig, udbryder hun, at jeg har kysset et Verdens Barn, saaledes plejer vi Guds Børn at hilse hinanden. Kort sagt, min kære Fritz, vil Du have rigtig autentiske Oplysninger om Ewalds Ungdom, maa Du henvende Dig til Oberstinde Eigtved, der kan meddele Dig et rigt Forraad“.

Fr. Münters Søster, Digterinden Frederikka Münter, tilføjer som Efterskrift til Brevet:

*) Titlskueren 1901. Bobé fælder her meget ensidige Domme over E. Ewald og den Kreds, der slutter sig til ham.

„Vor Værtinde er en prægtig Kone, saa brav, god, deltagende og venlig. Man maa have hende kær. Hun véd mange Historier om den slemme Madam Ewald, som er et rigtig Bæst“.

Naar Spørgsmaalet er, hvilken Betydning man skal tillægge denne Efterretning, er der en Ting, som stærkt maa betones, nemlig den Kendsgerning, at Fr. Münter, der ikke kan mistænkes for at være partisk for Ewalds Hustru, øjensynlig har betragtet det hele som en Sladderhistorie og løs Krønike af den Slags, hvoraf saamange blev bragt til Torvs. I sin Biografi af Digteren, som han offentliggjorde i et tysk Tidsskrift, og som kort efter udkom paa Dansk, gjorde han intetsomhelst Brug af den, men gik ud fra, at Waisenhuspræsten var Digterens Fader, og antydede intetsomhelst om et Misforhold mellem Forældrene. Hvor han taler om de Ting, der kunde undskylde Joh. Ewalds Udsvævelser, nævner han den strænge Opdragelse og „Ringeagtelse og Mishandling af den, som mest skulde have baaret Kærlighed til ham og som paa ingen Maade var ham værd“ og endelig Tabet af Arendse. Heller ikke nogensinde senere gjorde Münter Brug af Madam Eigtveds „avtentiske“ Oplysninger.

Ser man nærmere paa Meddelelsen, falder det snart i Øjnene, at den sidste Historie er en af de mange Bagvaskelser af Pietisterne. Disse hilste jo virkelig hinanden med et Kys, uden at deri behøvede at ligge noget anstødeligt Forhold.

Om Oberstinde Eigtved er der det at melde, at hun var Datter af én tysk Præst; hun var født 1726 og blev opdraget i Enevold Ewalds Hus. 1743 blev hun gift, kun 17 Aar gl. Hun havde da alt en Tid været Kammerjomfru hos Prinsesse Louise. Hun er altsaa kommet fra Ewalds Hus flere Aar før, Forholdet mellem Madam Ewald og Valeur skulde være indledet. Hun har med andre Ord Fortællingen fra andre. Rimeligvis er det hele Sladderhistorier, som har gaaget blandt Hofpersonalet*). At det ikke er nogen fin

*) Se foran Side 39.

Maade, hvorpaa Madam Eigtved har lønnet Ewalds for deres Godhed mod hende, skal vi kun i Forbigaaende bemærke*).

Om Enevold Ewalds Hustru véd man saa godt som intet. Men ogsaa denne Tavshed er for saa vidt talende, thi det, at hun i de ellers rigelige Kilder og Oplysninger næsten ikke nævnes, synes at tyde paa, at hun har været en ret ubetydelig Person og ikke personlig greben af Pietismen, selv om hun gik med til Forsamling. Det er saaledes paa-faldende, at hendes Navn ikke findes i de Stambøger, hvor „Vennerne“ indskrev deres Navne, og hvor Ewalds og Madam Wulfs Navne stod øverst. I et Brev fra en Pietist (Langhorn) paa Bornholm, hvor en Del af Vennekredsen omtales, hedder det om Madam Ewald: „Jeg har skrevet noget til hende om vores lille Præstekone her til hendes Opmuntring.“ Det synes at tyde paa, at der skulde noget livligere Kost til til hende, og at hun let blev tungsindig. I det hele var der noget mærkeligt ved Familjen. En Søster til Ewalds Hustru var meget legemlig svag og blev tilsidst sindsforvirret. Hun opholdt sig ikke desmindre stadig i Ewalds Hus, hvad der nok kunde gøre Livet tungt for Ewald. At Enevold Ewald, der var overlæsset med Arbejde, eftersom han skulde tjene deres meste Underhold ved Forfattervirksomhed, altid var i Studerekamret, skulde jo ikke gøre det bedre. Kom saa hertil, at den rette Fælleskab om det kristelige Livssyn manglede — hvad meget tyder paa — saa forstaar man vel, at Hjemmet har været trist.

Fra 1730 til 1734 boede Ewald ikke paa Waisenhuset. I 1734 hedder det i Direktionsprotokollen, at de atter er indflyttet, Ewald faar derfor bevilget 20 Rdl. til Brændsel.

*) Efter at ovenstaaende Fremstilling var udarbejdet, har Hr. Bobé udgivet Joh. Ewalds „Levned og Meninger“ og vedtøjet en Biografi af Digteren. Han møder her op med en Del „Sandsynlighedsbeviser“ for sin Antagelse. I Virkeligheden vejer de dog meget lidt. Thi at et saadant Rygte udsprede om en Mand, der stod i nært Bekendtskabsforhold til Ewalds, og ikke om en Mand, de aldrig kom sammen med, er jo da en Selvfølge. Bekendtskabsforholdet kan aldrig tjene som Bevis for Rygtets Sandhed. I saa Fald var alle de øvrige Sladderhistorier om Pietisterne bevist med det samme.

Ægteparrets ældste Søn, Mathias, var født 1740. (L. Bobé nævner, at der har været en Række Børn, som døde spæde, men giver ingen Kilde for Meddelelsen. Da Kirkebogen fra Waisenhuset er brændt, kan dette ikke nærmere oplyses). Familjens økonomiske Stilling var yderst tarvelig, navnlig efter, at Ewald havde maattet afgive 200 Rdl. af sin Løn til en Kapellan. Hvert Aar laa Familien paa Landet, hvad der havde en gavnlig Indflydelse paa Ewalds Helbred, der ellers stadig var nedbrudt. 1743 skriver han ude fra Landet, at Sommeropholdet har bekommet ham godt og styrket ham, men den lille Mathias er endnu svag. Samme Efteraar fødtes Sønnen Johannes. Den tredje Søn er derimod først født 1753, Aaret før Enevold Ewalds Død. I 1735 fik Ewald Tilladelse til at rejse til Sønderjylland, hvor han havde nødvendige Ting at afgøre med sine Søsken.

Familjens Indtægter var som nævnt yderst ringe, nemlig 300 Rdl. En Tavle som Ewald maatte lade ombære for sig selv i Kirken gav kun et lille Tillæg. Til Sammenligning anføres, at Kapellanden ved Trinitatis fik 850 Rdl. i Løn. Først 1740 forøgedes Ewalds Løn til 400 Rdl. og senere, 1748, atter med 100 Rdl., „saasom Tiderne er dyre og de smaa ekstraordinære Intægter af Tavlepenge og Offer af fremmede i Waisenhuset er betydelig formindskede“. I Ewalds Ansøgninger lyder der da ogsaa bitre Klager; hvis ikke andre havde støttet ham, siger han, vilde han vanskelig have kunnet komme igennem. 1749 søger han paany om Lønforhøjelse. *Han har nu tjent Waisenhuset i 23 Aar, men faar endnu kun 500 Rdl. i Løn, det samme hvormed han begyndte.* Tavlen giver ham kun 60 Rdl. Nu sattes Ewalds Løn endelig op til 700 Rdl.

For at eksistere maatte han stadig udgive Skrifter og ved dette Arbejde nedbrødes hans i Forvejen *svage Helbred*. Allerede 1744, da han udgav første Del af sin 5 Bind store Prædikensamling, taler han om, at „nogle Prædikener fattes, fordi jeg ved Svaghed og andre Omstændigheder er blevet hindret i at prædike“. Anden Del af Værket udkom 1745 — tredje Del 1746, men fjerde Del først 1749. I Fortalen

skriver Ewald, at han i et Aars Tid har maattet lade Arbejdet ligge. „Hovedaarsagen var en svar og langvarig Sygdom, som det behagede Herren at belægge mig med, og den, jeg saa vel som andre tænkte, at skulle have gjort Ende paa dette og alt mit andet Arbejde i dette Liv“. Da han dog selv i den svære Sygdom kunde anvende nogle Timer om Dagen til at læse og skrive, arbejdede han paa sin bibelske Konkordans. Nu har han faaet saamange Kræfter, at han atter kan udarbejde Prædikener. Der er altsaa kommet en Bedring i hans Tilstand. Men 1752 skriver Inspektøren ved Waisenhuset i et Brev til en anden Mand, „at Prof. Ewald næsten over Aar og Dag har været saa svag og endnu incommoderes af en besværlig Feber, der saaledes har udmattet ham, at *han selv ej mægter at skrive*“. Disse Udtalelser viser, hvor nedbrudt Ewalds Helbred har været. Det synes ikke umuligt, at Sønnen Johannes kan have arvet Anlæg til Sygdom fra Faderen.

Naar vi har erfaret disse Ewalds ydre Forhold — knappe Kaar, nedbrudt Helbred, Forfølgelse og Domfældelse, manglende Forstaaelse i Hjemmet, saa vil man ikke undres over, at han „holdt sig for sig selv“. Livet var overmaade tungt for ham, og kun hans inderlige Gudhengivenhed gjorde, at han ikke helt table sin Frimodighed.

VIII.

Ewalds sidste Leveaar.

Skønt Ewalds Indblanding i de kirkelige Stridigheder er det, som har gjort ham mest bekendt, kan vi ikke undlade kortelig at omtale hans øvrige Virksomhed i de sidste Aar af hans Levetid.

Gerningen ved Waisenhuset, der i de første Aar havde sat saa tydelige Spor, bl. a. ved den vældige Tilstrømning til Kirken og den store Strøm af Gaver, som indkom til Stiftelsen, blev vel ikke ved at bevare en saa almindelig Yndest, — de kirkelige Stridigheder øvede naturligvis ogsaa her en uheldig Indflydelse. I et Brev fra den forhenværende Inspektør ved Waisenhuset til Direktionen siges ligefrem, at da „den Allarm med Ewald kom“, var der en Del af Kirkegængerne, som ikke fornyede Bestillingen paa Stolestader i Kirken. Dog vedblev der at indkomme ret anselige Gaver. Opdragelsesgerningen fortsattes i det vante Spor og blev i Hovedsagen godt ledet, omend der naturligvis kunde være enkelte uheldige Forhold. Ewalds Indflydelse var stadig stigende, især efter at den kendte Erik Pontopidan var indtraadt i Direktionen. Ewald havde den største Indflydelse paa Antagelse af Lærere. 1746 fik han en uheldig Læremoder fjernet. 1739 oprettedes for Pigerne en Knytteskole og 1741 en Knipleskole. Endelig var der i 40erne en saakaldt Chariteskole, hvor Folk udenfor Waisenhuset kunde faa deres Børn oplært. Ewald fik sat igennem, at denne Skole holdtes økonomisk selvstændig. Mærkelig nok var der i 40erne indsneget sig en *stor Luksus* blandt Børnene paa Waisenhuset. Økonomen klager over det „aparte Linned“, Børnene holdt sig. Drengene havde „Halværmer, Krager, fine Halsklude og Bind, Pigerne Nat-Sætter, Skyggebaand, Ørehalter, Kosklæder, Halværmer“. Det synes som om Ewald og Inspektør Finkenhagen har optaget navnlig Præstebørn og Borgerbørn forlods. I 1743 indskærper Direktionen, at Børnene skal optages efter Tur.

Hen i 40erne lader det til, at Forholdene paa Waisenhuset var mindre gode (maaske som Følge af Ewalds Sygdom), der var flere Stridigheder og der var stigende Mulkter. Enkelte uheldige Lærere afskedigedes. Det synes at disse Forhold har bidraget meget til at formørke Ewalds sidste Aar. I et Par Skrivelser til Holstein redegør Ewald for Forholdene; der har været Strid mellem ham og Inspektøren, og Ewald har ment at maatte overlade hele Tilsynet

med den ydre Ordning til denne. I et af disse Breve skriver Ewald: „Jeg for min Del vil tilstaa for Deres Ekscell. at jeg har mistet mit Mod ved Waisenhuset tilligemed min Lyst til at blive der længere“. Han udbeder sig at maatte blive forflyttet til en anden Stilling, hvad dog ikke skete.

En anden Side af Waisenhusets Virksomhed, som Ewald havde stor Indflydelse paa, var Udgivelsen af religiøse Skrifter. Stiftelsen havde Privilegium paa Udgivelsen af Bibles, Salmebøger og Katekismusforklaringer (det bestaar endnu), men drev ved Siden heraf en stor Forlagsvirksomhed og havde sin egen Boghandel. Det var Ewald, som foreslog, hvilke Bøger der skulde udgives, og Direktionen fulgte altid hans Forslag. Af Bøger, det udgav, skal vi nævne Pontoppidans Kirkehistorie, Joh. Ahrendts Bøger, Brochmanns Prædikensamling, Hans Egede: Beretning om Grønland, Jersin: Livets Vej, Thomas a Kempus: Kristi Efterfølgelse, Speners og Franckes Skrifter, Brorsons Salmer, Pontoppidan: Norges naturlige Historie, Jessen: Norsk Beskrivelse, Videnskabernes Selskabs Skrifter, Holbergs Verdenhistorie, N. Slange: Kristian d. 4.s Historie. Det ses, at det overvejende er Bøger, som er præget af den maadeholdne Pietisme og i det hele af en praktisk Gudsfrøgt, men at man heller ikke ensidig har holdt sig til religiøse Skrifter.

Hvad Ewalds Arbejde som *Præst* angaar, da har uden Tvivl hans svage Helbred her lagt store Hindringer i Vejen. Hans store Prædikensamling over Mosebøgerne, hvori han søgte at vise den fuldstændige Harmoni mellem det gamle og ny Testamente, viser, at han vedblev at være sine Ungdoms-Idealer tro; den samme varme, vækkende og trøsterige Forkyndelse gaar igennem dem som i hans første Prædikener. Dog maa det siges, at Formen er noget tung, han prædikede over to Tekster, en af Mosebøgerne og en af ny Testamente; disse Prædikener har knap været saa let tilgængelige som hans tidligere. Maaske ogsaa dette har bidraget til, at Kirkebesøget er taget af. Dette kan dog ogsaa ligge i, at det var en Vækkelsesbølge, som i 30erne gik gennem Hovedstaden, og at den efter faa Aars Forløb atter

svandt. — Havde Ewald og de andre Ordførere drømt om en ny Vaartid for Kirken med efterfølgende Sommer, saa maatte de i deres senere Aar indrømme, at det var ikke naaet, en stor Del var upaavirket og andre søgte Kongens Gunst ved at give sig Skin af Hellighed.

I en Prædiken fra 1742 siger Ewald da ogsaa, at „det er kun faa, der begærer at være hellige. Ja, det er nu kommen saa vidt, at man driver kun Spot med Hellighed og dem, som vil være hellige. Jeg maa tilstaa, at der desværre findes alt for mange, som giver Anledning dertil, idet de begærer at anses og holdes for det, som de ikke er eller bevises at være i Sandhed. De have Gudfrygtigheds Skin, men nægte dens Kraft. Naar vi ser andres Hykleri, maa vi saameget mere prøve vor egen Tilstand“. Han advarer imod at søge Hellighed i saadanne Ting, Gerninger og Dyrkelse, hvori den ikke bestaar.

Ewalds mest omfattende Virksomhed i de senere Aar var *Udgivelsen af hans Skrifter*, som vi derfor med faa Ord skal omtale. Det viste sig her, at han var og blev et Menneske, som udviste en Jærnfliid selv under de sværeste legemlige Lidelser. Alene det, at han har udarbejdet Størstedelen af sin store bibelske Konkordans under en alvorlig Sygdom, er Bevis nok i saa Henseende.

Det første af E. Ewalds Skrifter var „Tidsregister over det gamle og det ny Testaments Kirkehistorie“, et omfattende og dog praktisk Værk, hvor alle Begivenheder fra Verdens Skabelse og fremefter var opstillede med vedføjede Aarstal. Det hele var for sin Tid et meget nyttigt Skrift og kan for den nyere Dels Vedkommende endnu have sin Interesse.

I et Efterskrift har Ewald omtalt den evangeliske Kirkes daværende Tilstand og fælder derom følgende, ret uhildede og upartiske Dom :

„Hvad vores evangeliske Kirke angaar, saa har man haft Aarsag at bedrøve sig over de mange til Dels ret forargelige Stridigheder, som der Tid efter anden har rejst sig. Mange har, under det Navn, at de stred for den rene Lær-

dom, forkættet og fordømt adskillige redelige og retsindige Mænd og trænet dem, som have i Enfoldighed og Oprigtighed søgt at arbejde paa dem og andres Opbyggelse og Sjæle-Frelse, hvilke man især har søgt at gøre fordægtige med det, at man har kaldt dem Pietister. Derimod kan det ikke nægtes, at mange, som har villet anses for at stride for Gudfrygtighed og Alvorlighed i den sande Kristendoms Bevisning, er faldne paa adskillige Afveje, saavel i Henseende til Læren som til Levned. Imidlertid har den evangeliske Religion ej alene paa adskillige Steder blandt Kristne og iblandt Hedninger funden saadan Fremgang, at mange Tusinde have bekendt sig til den rene evangeliske Lærdom, men der findes ogsaa i vore Tider langt flere, end som i mange Seculis tilforn, der baade i Henseende til Lærdom og til Levned bevise en retsindig Alvorlighed og søge at holde sig til vor Herre Jesu sande Ord og den Lære, som hører til Gudfrygtighed, og derefter at forarbejde deres egen Saliggørelse med Frygt og Bæven, og bevise deres Tro, i deres Gerninger og hele Omgængelse. Alligevel er og bliver det desværre derved, at den største Hob i alle Stænder ligger nedsunken i Fordærvelse og Elendighed. Den rene Lærdom og den udvortes Troesbekendelse maa tjene mange til Hykleris og Ondskabs Skjul, mange sætte den sande Kristendom i udvortes Dyrkelses og Pligters Iagttagelse, hvorvel endog udvises af en stor Hob megen Lunkenhed og Letsindighed. Man ser, hvorledes de groveste Synder gaar i Svang — — —“.

Ewalds næste Skrift var hans tidligere omtalte store *Prædikensamling i 5 Bind*. De er holdt i Waisenhuset fra 1738—43, men sidste Del blev først udgivet 1750. Skønt Værket var af et saa overordentlig Omfang, maa det have fundet mange Købere, thi det blev faa Aar efter nødvendig at lade det udkomme i et nyt Oplag, et Bevis paa, at Ewald vedblev at øve en betydelig Indflydelse.

Vil man have ligesom i et kort Begreb et Indtryk af, *hvorledes* Ewald prædikede, da kan henvises til en Prædiken han holdt 4. Søndag i Advent 1742. Han talte her over følgende Ord af 5. Mosebog, 32: „Hører til, I Himle, og jeg vil tale, og Jorden skal høre min Munds Tale. Min Lærdom skal dryppe som Regnen, min Tale skal flyde som Duggen, som Støvregnen paa Græs og som Regndraaber

paa Urter“, samt over Johannes Døberens Vidnesbyrd om Jesus. I Prædikenen kom han til at tale om, *hvorledes* der skal vidnes, altsaa prædikes. Det er ikke nok at kunne tale og faa noget sagt, man maa vidne i Sandhed og Oprigtighed det, hvortil man af Gud er kaldet. De fleste Prædikanter er ikke de rette Folk, ja, er ikke Evangeli Lærere og Sandheds Vidner, de søger kun at faa Timen til at gaa, mener Ewald (en ret haard Dom). De fleste Prædikeregler og homilitiske Lærebøger giver han heller ikke noget for. „Sagen selv, som der skal tales og handles saavel den Orden, hvori der skal tales, og den Affekt, den Aand og Kraft i og med hvilken der skal tales, er af den Beskaffenhed, at den ikke kan foreskrives af Mennesker eller befattes i visse Regler, men meget mere skal læres af Guds eget Ord, ved hans Aand og Naade, formedelst Tro og Forfarenhed. De saakaldte *moralske Prædikener* om Dyd, Fromhed, Gudfrygt og hvorledes man derpaa skal beflitte sig, saavel som de nidkære og haarde *Straffepredikener*, tjener ikke til *Sagen*. Den Herre Jesus, som den Verdens Frelser og det Guds Lam, som bar Verdens Synd, ja Jesus den korsfæstede er det, som vi bør vidne om, som vi kan se af Johannes, Pauli og andre evangeliske Læreres Prædikener, Taler saavel som af deres Skrifter. Herom taler de med stor Enfoldighed uden al menneskelig Kunst og Veltalenhed, ikke med Ord, som menneskelig Visdom lærer, men med Ord, som den Hellig Aand lærer, idet de udtaler aandelige Ting med aandelige Ord“.

Den Regel, som Ewald opstillede, har han selv fulgt, han har prædikeret „Jesus Kristus og ham korsfæstet“ som den eneste Salighedsvej, det er Grundtonen, som gaar gennem al hans Forkyndelse. Hans Prædiken er ikke en Blæsen i Domsbasun, men meget mere en kærlig Kalden til Frelseren og en trøstefuld Tale til den lille Flok, som har fundet Vejen til Jesus.

Som før nævnt var der nogle Aars Afbrydelse i Udgivelsen af den store Prædikensamling. I den Tid udkom det Værk, som mange regner for Ewalds Hovedværk, nem-

lig han *Bibelske Konkordants*. Stoffet til Værket har dog delvis været indsamlet gennem tidligere Aar. Konkordansen er en Bibeløggle, hvorved man kan finde sig til Rette i Skriften. Under hver Persons, Steds eller Begrebs Navn (alfabetisk ordnet) er optaget, *hvad* der fortælles i Bibelen om vedkommende Person eller Sted, og *hvor* i Bibelen han eller det er omtalt. Ved alle de bibelske Navne er vedføjet Forklaring af Navnets Betydning. Dette omfattende Værk, der forudsætter en saa omhyggelig og nøje Kendskab til den hellige Skrift, vil ogsaa i vor Tid kunne bruges med Udbytte af Præster og Lærere, navnlig for første Dels Vedkommende, der omhandler Oplysninger om Personer og Steder.

Angaaende dette Værk skal vi endnu nævne, at Ewald i Fortalen tilegnede Kongen, Frederik d. 5te, det. Han priser deri de Velgerninger, Kongerne havde vist mod ham. Om Kristian d. 6. siger han, „at han i Særdeleshed allernaadigst har holdt Haanden over mig og givet mig allernaadigst Tid og Lejlighed til at forsvare min Lærdom, som en Del havde fattet en ugrundet Mistanke til, og saaledes redde min Uskyldighed, hvortil jeg siden har faaet mere Lejlighed, da jeg Tid efter anden har fremlagt min Lærdom i offentlige Skrifter, udi en Del af de Prædikener, som jeg har holdt for mine Tilhørere“. Frederik d. 5te takker han, fordi han har tillagt ham ny Ære og Embede. Ewald var nemlig 1747 blevet udnævnt til titulær Professor og blev 1749 Medlem af Waisenhusets Direktion og Missions-Kollegiet. — „Jeg anser billigen denne besynderlige kongelige Naade som en *Apologi* for mig“, det viste, at Kongen ikke nærrede Mistanke til Ewalds Lærdoms Renhed og Rigtighed. Det forekom Ewald, at han nu havde faaet Opregnsning overfor sine Angribere.

Endnu de sidste Par Aar før sin Død udgav E. Ewald et Par Smaaskrifter. Det første var *en Samling Vers* til hver Dag i Aaret samt nogle faa Salmer, det hele havde han for nogle Aar siden forfattet til sin egen og en Vens (Madam Wulfs?) Opbyggelse. Efter flere Venners Opfordring har

han nu ladet det hele trykke. Ved Gennemlæsningen af disse religiøse Digte vil man snart blive klar over, at Enevold Ewald ikke var Digter. Hans Vers taaler ikke at sammenlignes med f. Ek. Brorsons Salmer eller Ambr. Stubs religiøse Digte. Paa den anden Side er det alvorlige, varm-følte Vers, og de er ingenlunde tunge og ubehjælpsomme i Formen. Naar man erindrer, at Ewalds Uddannelse nærmest var tysk, vil man snarest undres over, at han saa utvungen og let formaar at anvende sit danske Modersmaal i bunden Stil. Vi skal som Prøve anføre et Par Vers.

4. Januar :

Mit Hjærte, søg din Ro og al din Sjøle-Hvile
 udi din Frelsere og i hans Kærlighed.
 Her viger Angst og Frygt, her dæmpes Satans Pile,
 her er ej Tvivl, ej Kval udi Samvittighed.
 Her er Retfærdighed som Sydens Skyld borttager,
 her er Frimodighed, om man end lide maa,
 her man Guds Kærlighed og Trøst i Aanden smager,
 her kan man dristelig i Bøn til Gud fremgaa.
 Her Haabet styrker os i Fristelse og Fare,
 her Tro og Tillid er udi al Kamp og Strid.
 O, Jesus, gid at jeg din Fred maa vel bevare,
 o, styrk mig ved din Aand, til dig staar al min Lid.

6. Januar :

Jeg længes efter dig, o store Naadens Kilde,
 jeg ønsker inderlig din Værdighed at se,
 om jeg end tit for dig har handlet meget ilde,
 saa tror jeg dog, du skal igen dig naadig te.
 Jeg følge vil dit Lys, indtil den Morgenstjerne
 oprinder udi mig og Dagen skinner frem.
 Ak lær og led du mig, jeg vil dig følge gerne,
 jeg slipper dig ej før, jeg til dig kommer hjem.

8. Februar :

O, Himmel-Sædemand, bered mit Hjærtes Ager,
 borttag det haarde Sind og al Letsindighed,
 thi ellers Satan straks dit Ord fra mig borttager,
 forskrækkelig Røveri, som røver Salighed,
 Du vilde og hver Torn og Tidsel slet oprykke,

som kvæler Ordets Kraft, al ond Begærlighed,
 ak, at du vilde selv dit Ord i mig indtrykke,
 saa bær mit Hjærte Frugt, som bli'r i Evighed.

27. April:

Ak, drag dig efter mig med dine Almagts-Arme,
 at jeg maa løbe ret udi din Kærlighed,
 ti om Du over mig dig ikke vil forbarme,
 saa falder jeg let hen til al Forfænglighed.
 Jeg elsker Dig vel nu og ønsker din at blive
 i al Oprigtighed, dog hvis du ikke mig
 vil ved din Kærlighed antænde, styrke, drive,
 saa kan jeg aldrig ret tilbørlig elske dig.

Ewalds sidste Skrift „*Den eneste sande og salige Visdomskilde*, som er Guds Ord eller den hellige Skrift“ er en indtrængende Formaning til flittig Bibellæsning og en praktisk Anvisning til Brug af Skriften. I Fortalen fortæller han selv, hvorledes han i sine unge Aar er ført til en fast Tro paa Skriftens guddommelige Sandhed. Han vedblev at bygge fast derpaa til sin Død, og alle hans Skrifter sigtede i Grunden til at lære Folk at øse af denne salige Visdomskilde.

Ewald har antagelig haft en ikke ringe Indtægt af sine Skrifter, navnlig i de sidste Aar. I 1743 tilbød han Waisenhuset et Restoplag af sin Tidsregister over Kirkehistorien til halv Pris. Efter den opgivne Pris skulde han ved denne Bog have tjent ca. 1000 Rdl. Ewald efterlod sig da ogsaa, trods sine knappe Kaar, Penge. Joh. Ewald fik efter Faderen en Arv paa 500 Rdl.

Det var vedblivende smaat bevendt med Ewalds Helbred. Det ses af Direktionsprotokollen, at han enkelte Gange er borte paa Grund af Svaghed. De fleste Gange er han dog mødt, og har med fast og sikker Haandskrift sat sit Navn under. Saa sent som 17. Septbr. 1754 deltog han i Mødet. 7. Oktbr. var han formedelst Svaghed forhindret. Den 17. Novbr. døde han i sit 58. Aar. — Han blev begravet paa Helligaandskirkens Kirkegaard. Her begravedes 37 Aar senere hans Hustru, Marie, der døde i

stor Armod og Elendighed, efter at hun havde siddet Enke efter sin anden Mand i en lang Aarrække.

Vi maa endnu, før vi slutter denne Fremstilling, berøre et Forhold, der kan tjene til at kaste lidt Lys over Madam Ewalds Karakter, nemlig Spørgsmaalet om Pension for hende efter Manden.

Straks efter Ewalds Død indgav Enken en Ansøgning til Waisenhusets Direktion om Pension. Da denne Ansøgning giver et Billede af Ewalds Forhold, skal vi gengive den i sin Helhed:

Maria sl. Ewalds til Direktionen!

Da det har behaget den alvise Gud ved en sagte og salig Død til min og trende efterlevende Børns største Sorg og Bedrøvelse at hjemkalde min elskelige Mand, nu hos Gud salige Hr. Enevold Ewald, og det er Deres høje, grevelige Eksellence (Grev Holstein) og højtærede Herrer noksom bekendt, at samme min salige Mand har været aflagt med saa liden Løn, at vi aldrig deraf har kunnet haft vores nødtørftige Udkomme, endog da han efter mange Aars tro Tjeneste fik sin Løn forbedret. Saasom det ved Efterregning skal befindes, at naar al den Løn, han i 27 Aar af Waisenhuset har oppebaaret, beregnes til en Summe og igen deles i 27 Dele, har han ej haft mere end omtrent 400 Rdl. aarlig fra han blev deres Præst og til hans Dødsdag, saa deraf er klart, at vi vare rent blevne fordybede i Gæld, dersom han ikke ved hans sure Sved og Arbejde med de Skrifter, han, saavidt hans Helbred de sidste Aaringer har villet tillade ham, Tid efter anden har forfærdiget og ladet udgaa, havde erhvervet det manglende dertil, som dog ikke kunnet strække til videre, i hvor knap vi endog har levet, end at vi til hans Død dog har hyttet os for Gæld. Saa i Henseende bemeldte min salig Mand efter slig Beskaffenhed ikke har kunnet efterlade sig noget, hvoraf jeg med mine tre uopdragne, faderløse Børn kan subsistere, da jeg endog skal betale henimod 100 Rdl. aarlig for vores mellemste Søn (Joh. Ewald), der af min salig Mand er bleven skikket til Schlesvig og sat i Skole og Kost hos Rektor Licht sammesteds, foraarsager og herved paa det submisseste og ærbødigste at bede, at deres høje Eksell. og høje Herrer naadigst og gunstigst ville se mig aflagt med en saadan aarlig Pension af det kongl. Waisenhus, hvoraf jeg ej alene

selv kan have skikkelig Subsistens og Udkomme, men og opdrage mine tre Børn saaledes, at de efter Guds Vilje kan træde i deres salige Faders Fodspor, og ligesom han kan blive Guds Kirke og Landet til Gavn og Nytte. Jeg tvivler saa meget desto mindre paa Deres Eksell. og ærede Herrers Naade og Bevaagenhed herudi, som det foruden foranførte, sandfærdige Omstændigheder er især Deres højgr. Eksell. fremfor nogen bekendt, at min salige Mand, foruden sine ordentlige Embeds-Forretninger har i mange Aar arbejdet til Waisenhusets Nytte, nu med at besørge Missions-Bibelens Indretning, nu med at oversætte adskillige Skrifter paa Dansk, nu med at besørge dets Korrektur i Stedet for Korrektøren og nu igen ved at forestaa dets Boglade som Boghandler og føre den derved forefaldende Korrespondance, ved hvilket alt Huset har haft anselig Fordel, men min Mands største Umag *uden Vederlag*, ja, han er derved og betagen den Tid han ellers til endnu flere Skrifters Udfærdigelse havde kunnet og villet anvende. I Forventning af en naadig og gunstig Bønhørelse saavel i Henseende til en konvernabel Pension som og at Naadensaaret efter min salig Mand mig tillige naadigst og gunstigst vorder akkorderet, forbliver jeg med største Sousmission og Højagtelse

Deres H. Gr. Eksell. og højtærede Herrers
underdanige og ydmyge Tjenerinde

27. Novbr. 1754.

Maria sl. Ewalds.

Denne Ansøgning, der jo er ret kras og i Grunden mere ligner et Anklageskrift mod Waisenhusdirektionen, har rimeligvis ikke gavnet Ewalds Enke, selv om det var rigtigt, hvad den indeholdt. Foreløbig udtalte Direktionen Anbefaling af Sagen, og der blev tilstaaet hende Naadensaar, hvor hun fik Halvdelen af Mandens Løn. Under 13. Marts 1755 søger hun paany om Pension. Samtidig sendte hun et særligt privat Brev til Grev Holstein, hvori hun aabentbart søgte at stemme ham mildt. (Forholdet mellem Ewald og den øvrige Direktion synes under Forhandlingerne om de uheldige Forhold paa Waisenhuset, hvor Ewald afgav en særlig Erklæring med skarp Paatale af Økonomens og Inspektørens Forhold, at være bleven spændt).*)

*) Kirkehist. Saml. 4. R. 2.

Madam Ewald skriver nu bl. a.:

„Med hvad Hengivenhed og Hjærtelag min salig Mand stedse har æret og med Taknemmelighed venereret Deres højgrevelige Eksell., derom kan jeg som den, der saa ofte har hørt ham deklarerer dette sit Sind, være det visseste Vidnesbyrd, og hvad mig angaar, da kan jeg underdanigst og med god Samvittighed forsikre, at jeg med ligesaa fuld Overbevisning har fulgt og taget Del i saadanne min Mands Sentiments. Skulde derfor nogen Slags Omstændighed i Henseende til min salig Mand eller mig præsentere sig anderledes for Deres højgrevelige Eksell. end som dette vor Sind er konform eller og ved nogen Slags Interpelation anderledes forklares for derved at berøve og spilde for mig den Naade og det Hjærtelag, som min salig Mand og jeg uforanderlig og i saamange Aar har haft store Prøver paa, da maatte jeg hjærtelig beklage min og mine umyndige Børns Skæbne“.

I Direktionen anbefalede man paany Sagen, men den synes at være gaaet i Staa. I alt Fald sendte Madam Ewald 7. Juni paany et Brev til Grev Holstein, hvoraf det synes at fremgaa, at hun har faaet Grevens Unaade at føle. Hun skriver heri bl. a.:

„Herre Gud, hvor jeg er bleven ulykkelig ved det, jeg er falden i Deres høje Huses Unaade, Naadigste Herre, tag mig dog for Guds Skyld ej unaadig op, at jeg skriver dette, da jeg ofte haver tænkt at vilde tage mig den underdanige Frihed at gøre min underdanigste Opvartning hos Deres højgrevelige Eksell. og den naadige Grevinde, men saa længe som jeg ikke véd, om det skulde blive unaadigt optaget, tør jeg ej understaa mig at komme for Deres Øjne. Den alvidende Gud, som véd alle Ting og som skal gøre alle Ting klart paa hin Dag, skal være mit Vidne, at jeg aldrig har tænkt, talt eller gjort andet end som det, der kunde være til Deres højgrevelige Eksell. og høje Huses allerstørste Berømmelse og med den allerstørste Højagtelse, hvilket jeg heller aldrig har haft andet end Aarsag til, og jeg maatte have været det uskønsomste Kreatur, der kunde være til, om jeg haver gjort andet. Den almægtige Gud ræde mig dog af al den Ulykke, som jeg er kommen udi —“

Endelig den 12. Decbr. 1755 tilstaas der Enken 100 Rdl. af Postkassen i Pension, et ret tarveligt Beløb.

Aaret efter, 28. Dec. 1756, ansøgte hun om en aarlig Understøttelse til sine to ældste Sønners Studeringer. Det anbefaledes af Direktionen 29. Jan.

Det skulde ikke blive sidste Gang, at Enevold Ewalds Enke indgav Ansøgning til Regeringen om Understøttelse. Fra 1786 foreligger følgende ejendommelige Aktstykke.

„Da min Skæbne er i min høje Alderdom meget tung, ja tungere, allernaadigste Konge, end jeg selv kan bære den, saa maa jeg tage min allerunderdanigste Tilflugt til Deres kongl. Majestæt og bede, at Deres Majestæt vil i Naade tillægge mig en aarlig Pension. Jeg var gift med salig Professor Ewald i 24 Aar og 3 Maaneder, da højsalig Kong Frederik d. 5. sendte mig Bud samme Dag min Mand var død, og lod mig tilsige sin høje Naade og en anselig Pension. Men af visse Aarsager, som her bliver for vidtløftig at skrive, kunde jeg dog ej faa den straks, dog maatte jeg ikke være bange; saa jeg næste Aar derpaa fik 100 Rdl. af Postkassen og siden blev salig Konferentsraad Schradersee bestandig sendt til mig med kongelig Naadegave, og fire Aar derefter tillagt endnu 50 Rdl. af samme Kasse, hvilket vist endnu findes i Protokollen. Og hver Gang lod højtsamme bemeldte Konge mig sige, at jeg skulde ikke være bange, ti jeg skulde faa det, jeg behøvede til en vis Fod.

Saaledes allernaadigste Konge gik det hen paa 5te Aar, da Købm. Hulegaard blev efter alle mine Venners Raad min anden Mand, som jeg paa 11 Aar var gift med, og efter hans Død blev jeg ved utro Folk og mange andre Bedragerere, saa jeg kom ud fra al min Handel og maatte miste min Gaard under Forbehold af et Hæft, som jeg i disse dyre Aaringer kan i min høje Alder ej komme igennem med, saa jeg har maattet laant efter at jeg i 11 Aar har Tid efter anden solgt det lidet, jeg beholdt til overs, indtil jeg nu ikke har det fornødne, saa at ihvor kummerligt jeg end har boet, saa ser jeg dog nu, at jeg har tiet saalænge, at det nær var bleven forbi med mig. Dette vilde Deres kongl. Majestæt lettelig befinde, naar det i Naade maatte allernaadigst betænkes, at jeg hverken haver faaet Brænde eller mindste Forraad indkøbt til Vinteren. Og da jeg er i mit 72. Aar og dertil sygelig af Alderdom og andre Svagheder, saa kan

dette ikke vare længe. Saa jeg allerunderdanigst beder Deres Majestæt at ville vise mig den kongelige Naade og give mig noget i aarlig Pension, da Gud véd, jeg højlig trænger dertil.

Ønskende, at Gud vil velsigne, bevare og opholde Deres kongl. Majestæt, hvorom jeg uafsladelig skal bede og saaledes haabe allernaadigste Bønhøring, som jeg forventer i allerdybeste Underdanighed.

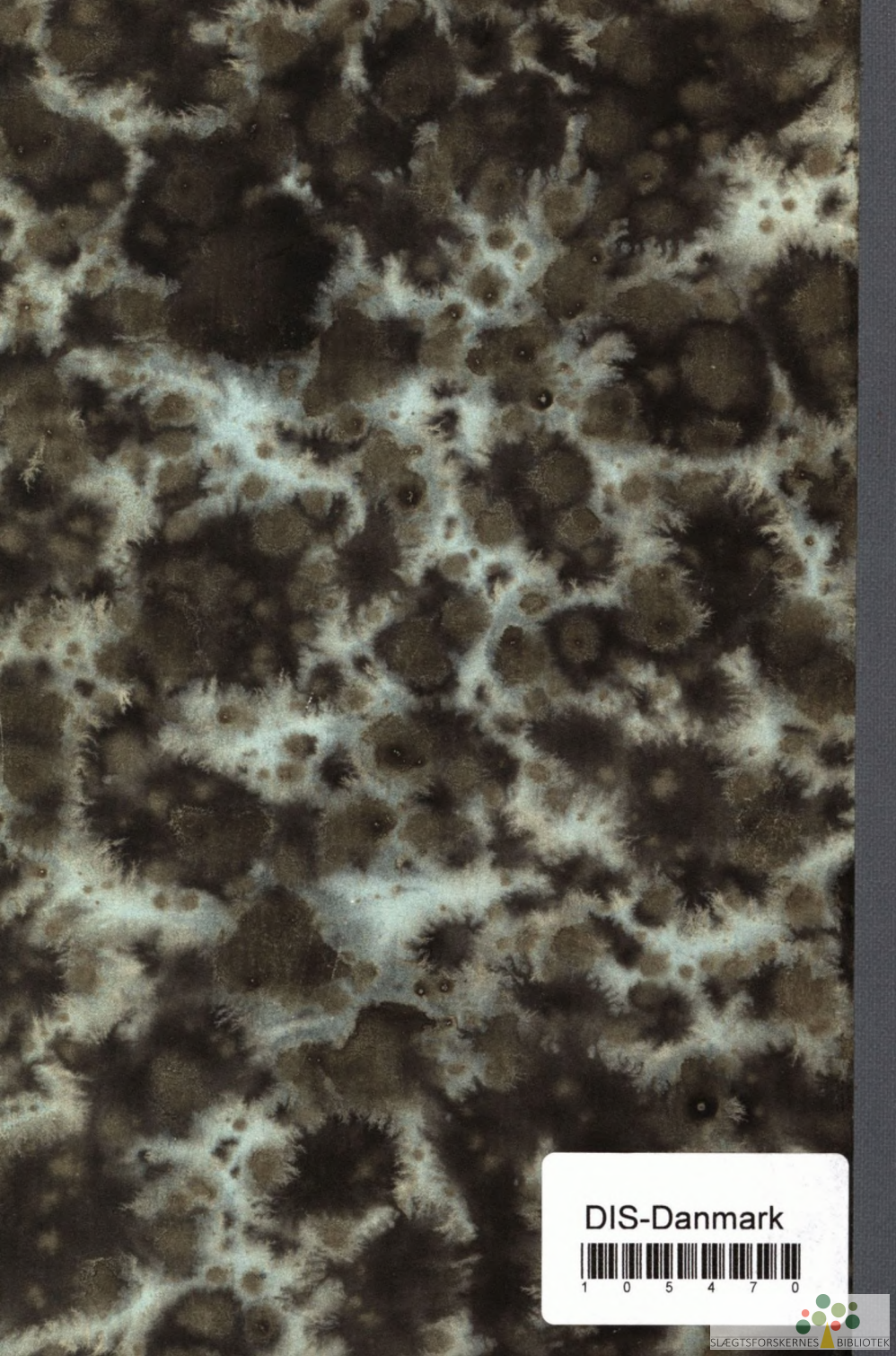
Marie Hulegaard, Enke,
boende i Prinsensgade ved Borgergade hos en Garver.

Naar man sammenholder denne Fremstilling, Marie Ewald her giver, med hendes Breve til Grev Holstein, synes man ikke at være i Tvivl om, at hvad hun her foregiver om Kongens Løfter og Tilsagn, er Opspind, som hun har sat ind for ligesom at hæfte Kongen fast, da hans Fader har givet sit Ord for, at hun skal faa sit sikre Udkomme.

Marie Ewald døde som sagt 1791 i største Armod. Povl Edv. Rasmussen (Komponisten til „Danmark dejligst Vang og Vænge“), skriver i sine Optegnelser, at hun døde af Drik, en Efterretning, der dog ikke nærmere kan kontrolleres.

Ægteparrets tre Børn kom ikke til, som Moderen haabede, at træde i Faderens Fodspor som Lærere i Menigheden. De viste sig alle tre at være højst vanskelige og vidtløftige Naturer.

Joh. Ewalds stærke Lidenskaber og uheldige Livsvaner er altfor kendt, men ligesaavel de høje Aandsgaver og den dybe Tankefylde og Følelsesrigdom, der boede i hans Sjæl og som synes at være en Arv af det bedste hos Faderen og hos Bestemoderen (Madam Wulf). Hvorledes disse „høje Himmelgaver“ vandt Sejr over den lavere Natur, og hvilke herlige Aandsfrugter de afsatte, er det fængslende Emne i Joh. Ewalds Historie.

DIS-Danmark

1 0 5 4 7 0